

К. ФИЛАТОВ БҮДҮРДИ

КЫЧЫРАР КНИГА

Баштапкы бөлүк

БАШТАМЫ ШКОЛДЫН

БАШТАПКЫ КЛАССТА

К Ы Ч Ы Р А Р К Н И Г А

Баштапкы бөлүк

К. ФИЛАТОВ БҮДҮРДИ

Ойрот тилиле бүдүргенин Күн Бадыш

Сибир КрайОНО-нын заведующинин заместители

нөк. Луев В.Н. жарадып-жөптөди.

ОГИЗ

НОВОСИБИРСК

1935

КНИГА ДЛЯ ЧТЕНИЯ

Часть первая

**ДЛЯ ПЕРВОГО КЛАССА НАЧАЛЬНЫХ ШКОЛ
ОЙРОТСКОЙ ОБЛАСТИ**

СОСТАВИЛ К. ФИЛАТОВ

Утверждено зам. завед. Зап. Сиб. КрайОНО

т. Луевым В.Н.

Ответредактор – И. Аргоков

Техредактор – В. Кобяков

Кыш келди.

Карара турган агаштары,
Ак кебисле жабынды.
Агаштын сары жалбырактары,
Ак карга бастырды.
Тонг жерден жунлаарга,
Ончо балдар мендеди.
Капшай барып жунлаарга,
Ончо балдар мендеди.
Сан төмөн учарга,
Аткан октон түргөн болды.
Тоолонуп келип жыгыларга,
Жымжак карга белен болды.

Бөрүк.

Урмат адазынын бөрүгин алып, кийип алды. Бөрүкти кийип алала, бойын жаан кижее бодоп турды. Бөрүк дезе онын көзүн бөктөп, тумчугына жетире түжүп келди. Оны ажаарабай туруп, Урмат тышкары чыкты. Колына агаш тайак алала, айылдардын ортозыла базып отурды.

Жанында жаткан айылдаш Патпанак өбөгөн, көзүнөктөн көрүп алала, кыйгырды:

- Ой, сен бөрүк, нени кылынып турун? Сен бистин Урматты кайдар сүүртеп апарып жадрын?

Тош.

Тап эдип алтап басканы,
Тонгон тош болды.
Табыш болып угулганы,
Тоштын кыжырты болды.
База катап алтаганы,
Бастразында көк тош болды.

Базып туруп ичкери барганы
Быырада сынар тош болды.

Тын соок келгенде, тумчугынгды чеберле.

Сооктын кылыгы.

Чоорлок сууны кечерге,
Чуркурап балдар барглады.
Кедери турган кемирүден,
Кечип барарына күчсинди.
Јуугында турган тоштон,
Јунлаганча кечер дешти.
Тошто чыкан јайкынды,
Токтош ло Сырга ајарабады.
Јүгүргенче кирип барды,
Јайкынга кире базып барды.
Јылтыркай тошко чыканда,
Јалбай ылангду өдүктери,
Тошко јаба тонгып барды.
Токтош ло Сырга ыйлады,
Тоштон айрылып болбой турды.

***Соокту кыш узанат,
сууларда күрлер тудат.***

Тышкаары.

Кыш өй болды, је ондый да болзо, тышкаары јылу болды. Балдар тышкаары ойно јүрди. Олор јаш карды болчоктоп јууп алды. Олор кардан кижі эдип турды. Соок кардан колы тонгып турар болды. Је ондыйда болзо, кардан эткен кижі сүрекеј јакшы болды.

Кардан эткен кижинин оозында канза бар. Кардан эткен кижинин көзин көмүрдөн эткен.

Школго капшагай.

Ўредүдин тузалузын,
Ончо балдар билгилезин.
Школго капшагай барарын,
Ончо балдар кичеензин.
Тандакталып тан адарда,
Төжөктөн капшагай туругар.
Тамырланып күн чыкалакта,
Тап турала јунуныгар.
Книгалар салган сумкаларды,
Капшагай барып алыгар.
Школ ўредүден сондобозына,
Школго капшагай барыгар.
Ончо јаан кижилер,
Ончозы эмди иштенип јат.
Слердин јаныс керегигер,
Јакшы ўренеринде болып јат.

Оройтыды.

Кыш келди. Ак кары түшти. Балдар школго базып отурды. Базып отуруп, јолой ойноор дешти. Јаш карла адажып ойноор дешти. Јаш карла адыжып, сўрекей јуулажып тура берди.

Бу мынайып, озор сўрекей узак адажып јуулашты. Уч-учында школго барар керек деп, саназына јаны кирди. Школго јүгүрүп келер болзо, ондо ўўредү башталып калган. Балдар ўўренип турган эмтир.

Карла адыжып, ойноғоны ол!

Эмди канайдар?

Бодойдын бүдүрер ижи бар,
Бодолгон бодойтон кереги бар,
Бар тетрадканы бедреерге,
Бистин Бодой тура жүгурди.
Орын алтына көрзө, жок эмтир,
Отургуш алтынан тапады.
Ары көрди, бери көрди.
Анда мында жок болды.
Арыганча ла бедренип турды,
Арга мекези чыга берди.
Андада таап болбой салды.
Эмди оны кайдан бедреер? – деди
Эмди мен канайдарым? – деди.

Сенин ижинг школдо.

Бакчыбай өбөгөн колхоз правлениязынын конторозында отурды.

Конторага бир бала жүгүрип келди.

– Саа не керек? Сен ненин учун школго барбадын?

– Мени боо энем ийди... Энем оорый берди... Мени уй сап алзын деп ийди...

– Уйлар саарга ийди дийзинг бе? Сен капшагай школго бар. Сен жоккодо уйларды саап аларыбыс. Энен учун уйларды саарга өскө кижиге барды. Энене онойдо айдып бар.

– Уйларды саарга мен билерим, - ачынып туруп Желеечи айтты.

– Сен уйлар саар болзонг сенин учун бичикке кем үүренер? Энен учун уйлар саарга кижиге табылар, сенин учун школго, өскө кижиге ийерге жарабас.

Школго капшагай барып, бичикке үүрен деп Бакчыбай өбөгөн Желеечиге айтты.

Ўўренчиктер, јаан улус чилеп, ижсин ойнде баштап турар керек. Ўўредўде кўн откўрбес керек. Ўўредўге оройтыбас керек.

Бир јалкунын бичигенинен.

2 декабрда.

Школго јўрбедим. Тижим ооруган.

11 декабрда.

Час оройтыган.

Урокко оройтыдым.

17 декабрда.

Бажым ооруган.

Школго јўрбедим.

21 декабрда.

Энем кайда да барган. Кабайдагы кичў карындажымды соодот деди.

Школго база јўрбедим.

Амыр ла Карамыйак

Амыр деп уулчак бойынын Оймокчы деп кичў карындажын бичикке ўўредерине сананып алды. Оймокчы бичикке ўўренбезим деди. Карамыйак деп кiske базып келеле книганын страницаларына колыла тийип туру.

Оймокчы Карамыйакты тудуп алала, книга јаар кўргўзўп: – Кычыр, кычыр деп айдып турды.

Карамыйак Амырдын колын тырмактайла, колынан ушта согылып, кўзнўктўн чыгара калып, таскакка чыкты.

Оймокчы Карамыйакка айдып туры: – Сен бичик билбес, сен бичикчи эмес. Амыр каткырып туруп, ого айдып туры: – Бистин айылда бичик билбестери экў: сенле Карамыйак.

Оймокчы Амыр жаар көрөлө, жерде жаткан бичикти алала айдып туру: – Же бичикке үренип көрөлик. Эмди бистин айылда бичик билбестерден, жанысла Карамыйак артты.

Кышкыда

Куйунтукту турган кейде,
Куштын жумындый ак карлар,
Куйунтукталып учып турды,
Кара жерге тужуп турды.

Күн эртеде туруп келзе,
Кечеги күнде кара жерди,
Куштын жумындый жымжак кар,
Кебистий бүркүп салтыр.

Күннинг чогы жылытпас болды,
Күндөр кыска болор болды.
Кыштын корон соокторы келди,
Кыш келгени бу болды.

Мөрөй

Перемен тужында Элекси айтты:

– Мөрөйлөжип көрөлик, балдар. Бистер мундый молжу алалык: тетрапти ару тударына, бичиктерди үспезине, урокторго оройтыбозына.

Балдар бойы бойын мөрөйго кычырып турар болуп барды.

– Мен Коляны мөрөйгө кычырып турум – деп, Күдер айтты: – Ол үредүге орой келип жат. Онын тетрадтары ончозы кирлү. Тетрадтарга черниле төгүп жат.

– Сен, бойында үредүге орой келген күндөр бар – деп, Бакрас айтты.

– Мен эмди мынанг ары үүредүге эртелеп келип турарым, тетрадты ару-чек тударым – деп, Күдер айтты. Күдердин кычырузын Коля алды.

– Же, слердин мөрөй договоры канайда бүдүп барганын бис соондо көрөрибис – деп, балдар айтты.

Бир ай өткөн кийинде, балдар Күдердин ле Колянын договордын бүткенин көрди. Күдер үүредүгө бирде катап оройтыбады. Коля десе, үүредүгө бир катап оройтыды. Тетрадтары десе экилезинде ару-чек эмтир.

– Же, эмди келер, айда үүредүгө мен бирде катап оройтыбазым – деп, Коля айтты.

Күн кыскарып јат.

Күн сүрекей кыскара берди. Эртең тура 7 часта турар болзо карачкы. Түштин 4 часта десе, база карачкы болып јат. Күн бир туудан орой чыгала удабай ла база туудан ажа берет.

Кышкыда бистер јарыткышту туруп јадрыбыс, јарыткышту көчө ичип турубис. Кышкыда энирдин узагын айдаргада болбос.

Декабр айдын 22 күнинде, түштин энле кысказы, түннин энле узуны болор. Түжи 7 час 10 минут, түни 16 час 50 минут.

Чана.

Чар терези кайыжыс,

Чанабыска ол јакшы.

Чана бычкак кийгежин,

Чылабаска ол јакшы.

Эки тууды ажарда,

Эрдине сугат сурабады.

Эбирип ойто келерде,

Эбеш те сооду јок болды.

Таап айт:

Отко салза күйбес,

Сууга салза чөнбөс.

Кыштын шокчылы.

(Чөрчөк).

Кыш ончозын тоңыарга сананды. Эң баштап ол куштарды тоңыарга сүрүшти.

Је, куштар дезе, јылу јерге учуп јана берди. Кыш куштарга једишпезин билип алды.

Андарга келип табарды. Бастра тууларды, өзөктөрдү кар ла бөктөди. Соок ээчий – соок келди. Је андар эмеш те коркыбады. Кезиги калын, јылу тонду болды. Кажылары терен ичегенине кирип алды.

Кыш там ары ачынып, калјурады. Балыктарды тоңыарга сананды.

Сооктор түгөн јүгүрүшкледі. Сууларды, маска ла соккондый, табыштанып турды. Суулар сайын, көлдөр сайын күрлер јазады. Суулар, көлдөр тонды, је тонгоны јаныс үстүнөн болды. Балыктар суу теренине түшти. Ондо ологго соок эмес.

Кыш улустарга кадылды. Соок үстүне – соок ийди. Сооктор көзнөкти де, эжикти де токылдадып турды. Улус печкезине от салды. Кышты электеп, јылу туразына отургылады.

Огош балдар да сооктонг коркыбай јат. Олор чанала јынулап јат. Чанагаш ла јынулагылап јат. Кар ла адыжадылар. Кардан кижі эдедилер. Јынулаар кажат эдедилер. Ол кажатка суу урадылар. Биске келип болыш – деп соокко кыйгырадылар.

Андый- ба андый эмес пе?

Печкенин үстүнде одын јадыры, печкенин ичинде таадам отуры.

Јерде печке ышталып јат. Туранын үстүнде печке туруп јат.

Суудан эткен шил

Балдар школдын јанына кардан тура эттилер. Стенезин ле јабунтузын эделе, үстүне суудан уруп ийдилер.

Шилди неден эдер?

Шилди суудан эдер деп балдар таптылар.

– Jүзүн-jүүр өңдү шилдер эдип аларын билеригер – деп, Окчы айтты.

– Канайып эдер?

– Эң озо сууга будыктар салала, тонырып алалыктар.

Эки эски час темир таптылар. Олордын кырын бүктөп, эки учун табакка түнөй неме эдип алдылар. Олорго суу урала, бирүүзине кызыл будык, экинчизине дезе, көк будык салдылар. Соокко тургузып салды.

Эртегезинде тошты кодорорго санандылар. Же тош кодорылбай турды.

Табактарды туура кийдирдилер. Эрмектежип турганча, турадагы тоштын алды кайыла берди. Балдар табактарды көмкөрө салып ийерде, тош кодорылып түшти. Шилдий килен тош бүтти.

Балдар туразынын көзнөктөрүн шилдеерге жүгүрдилер.

Кажатта.

Кедери турган кажатта,

Кыйгы кышкы тындыды.

Кажатта жуулган балдар,

Кажаттан төмөн јунулады.

Чолтык куйрукту тайгыл,

Чаначыларын сүрүп мантады.

Чанага јетпей, үрүп турды.

Чагы чыгып кынзып турды.

Кажаттан јунылыган балдардын,

Колы-jүзи изип чыкты.

Келип түшкен ак кары,

Кызыл јүске кайылып турды.

Карачкы энир једип келди,

Кыйгы-кышкы јок болды.

Кажаттагы балдар таркады,

Книгаларын алып кычырды.

Жылытпас тон.

Тышкаары кардан эткен кижі туруп јат.

– Бу кижі жыланаш туры, - деп Балыкчы айтты.

– Ого тон кийдирзе, жылынар-ба?

– Је, ченеп көрөли.

Балдар кардан эткен кижее тон кийдирди.

Бойлоры дезе кар ла адыштылар. Удаан адыштылар. Кардан эткен кижизин санандылар. Јүгүрип келеле көрдилер. Тон кийдирген де болзо, ол ол ло бойы соок туры

– Ба-та! Бу тон мени канайып жылыдып турган? – деп Балыкчы айтты.

– Тон сени де жылытпаган, - деп, Сырга айтты.

– Не керек кышкыда тон кийедилер?

– Бойыбыстың жылуубысты тудунарга кийедибис. Карган эткен кижі соок. Онын эдинен чыгар жылузы јок.

Таап айт:

Бирге катай аладым,

Билек катай кийедим.

Карлар

Книга бичиктерин тудунып алып,

Койончы школдон јанып отурды.

Кейде учып турган ак карлар,

Койончынын бичиктерине түжүп турды.

Куштын јумындый јымжак карларды,

Колына тудуп алза кайдар?

Кебер бүдүжи кандый неме:

Колына салып көрзө кайдар?

Койончы алаканын јайа тутты.

Колына түшкен ак карлардын

Кебер бүдүмин көрүп турды,

Колдын жылузыла жылыдып көрди.

Кебери жараш ак карлары,

Колдын алаканынан жоголо берди.

Каарлардан арткан эбеш сууды,

Койончы көрүп кайкап турды.

Жыштагы анчылар.

Кебизенде «Кызыл анчы» деп колхозтын колхозчылары терең кўсте андап барды. Жыштын тайгаларында андап жүрди.

Сўрекей жаан кар келер болды. Анчылар бойынын аттарын капшагай жандырды. Чана жаап алып андап турар болды. Тайгада кар ўстуне кар жаап турды.

Анчылар көрүп турза, жааган кар кижинин бажынан ажар болды. Андап жүрерге сўрекей кўч болып барды. Азык тўлўги эки-ўч конокко артты.

Анчылар чаналарын жаап алып, жанар дешти. Кар сўрекей жаан болды. Канча тууды ажып турарга, канча сууды кечип турарга сўрекей кўч болды. Жолой келип жадарда азык тўгенди. Кўч-чыдалы чыгып, жүк арайдан өзөккө түшти. Өзөктөги кар тайгадагы кардан жабыс эмитир.

Беш конып анчылар Кебизенге жанды. Андап таап алган алузы, элбек болгон эмитир.

Таап айт:

Өзөккө түшсе өлбөс ат,

Өлөң берзе жибес ат.

Тууга чыкса талбас ат,

Талкан берзе жибес ат.

Карла жуулашканы.

Кажайып турган кажатта,

Кардан эткен тура туры.

Кызыл жалбыш от күйгендий,

Кызыл мааны үстүндө туры.

Ак кардан эткен шибеезин,
Адыжып туруп жуулап аларга,
Айдары жок көп балдар,
Айылдардан келип жуулды.

Төнг жерде турган шибеезин,
Табарып барып жуулап аларга,
Турган балдар жазанып алды.

Темдек сыгыткыны сакып турды.

Бастра балдарга сыгыткы угулды,
Бастра балдар көдрүлүп жүгурди.
Болчок ак кардын окторыла,
Бөккө шибееми адып жуулады.

Кардан эткен совхоз

Балдар эрмектежиپ алып, кардан Совхоз эдер дешти.

– Кандый Совхоз эделик – деп, Патындай сурады.

– Кой азраар Совхоз эделик – деп, Согонок айтты. – Менинг энем кой азраар Совхозто иштеп жат.

- Жок жылкы мал азраар Совхоз эделик – деп, Патындай айтты. – Айгырлар турар жылу конюшнелер эделик. Менинг адам Совхозто иштеп жат, ол анда укту жаан айгырлар азрап туру.

Жылкы мал азраар Совхоз эдер дешти. Кардан конюшнялар этти. Ол конюшнялардын бирүүзінде айгырлар турар, өскөлөринде бее малла жабага-кулун мал турар дешти

Тудуп алган конюшнелерди айландра кардан чеден этти. Чеденди вороталу этти. Воротазына көмүрдөн бичик эдип алды.

Ол бичикке мындый неме салды:

Нөкөр Кировтын адын аданган жылкы мал азраган Совхоз
--

Тудуш керек.

Андрей ла Ахмет бойы бойын билижип танышпаган улус.

Андрей Москвада журтап јат.

Ол бös эдер фабрикте иштеп јат.

Ахмет дезе Москвадан сүрекей узак јерде Туркменияда журтап јат.

Ахмет көбөн өскүрүп иштеп јат.

Олор, Совет Союзтын эки башка јеринде журтагылап јат. Олордын эрмектежип турар тилиде эки башка.

Олор, бойы бойынан сүрекей узаакта журттап јаткан болзо, олордын иштеп, бүдүрүп турган кереги бир јаныс, тудуш керек: олор бös иштеп чыгарып турган улус.

Ахмет бойынын колхозында көбөн өскүрүп туры. Андрей дезе, Москвадагы фабрикте көбөннөн бös эдип, берип туры.

Кызыл галстук.

Јайдын јылузында, көбөн салган јаландарда көбөн быжып келер. Ол көбөнди јууп алар. Көбөндөги үренди башка айрып алар. Онын кийнинде, ол көбөнди бös эдер фабрика јаар ийе берер.

Бös эдер фабрикте, көбөн энле баштап учук иирип турар машиналарга барат. Ол машиналарда көбөннен учук иирип слар.

Иирип салган учугы, фабриктын бös эдер бөлугине кирер. Бу көбөннин учуктарынан жүзүн баазын бөстөр эдип алар. Ол бөсти будыктап салар. Бös болып барган көбөн кооперативке келер.

Пионердин мойынына танынып туратан Кызыл галстукты, канчала көп улус иштеди. Пионердин колына киргенче, ол канчала улустын колын өтти.

Бистин ончобыстын ижибис јаныс.

Түленчинин адазы кооперативке барала, онон кара чекпен садып экелди. Түленчи оны колго тудуп көрөлө, адазынан сурады:

– Бу чекпеннин жымжагы, бооро жаскыда менин азрап алган, ак кураганнын түгүндий, кандый неме болып жат?

Адазы Түленчиге айтты:

– Сенин азрап алган курагандарыннын түгүн бис жайгыда кезеле, кооперативка бергенис жок па? Ол түкти кооператив городтогы фабрикке ийди. Фабриктеги ишмекчилер ошон чекпен эделе биске ийди.

– Койдын түгүнен эдип турганда, бистин койлордын түги ак болгон жок па? – деп, Түленчи адазынан сурады.

– Кажы ла жерде койдын түги башка-башка болып жат. Түктен эдип алган чекпенди фабрикте жүзүн баазын будыкла будыктап чыгарып жат. Городтого фабрикте ишмекчилердин де деревнеде колхозчылардын да иштеп турган, бистин ончобыстын ижибис жаныс.

Энем мергенчи.

Бистин класс колхозко экскурсияга барып келди. Ол колхозто энем ле адам иштеп жат. Адам аттар кийнинен жүрүп жат. Энем уй саап жат.

Бис жылу кажаганга киргенибис. Кажаганнын ичи жылу, ару, жарык эмтир. Анда уйлар эки жол жергелей турганын көрдибис.

Бу уйлардын кийнинен колхозчылар жүрүп жат.

Кажы ла уй саачы 12 уй саап жат.

Уй саайтан, көнөк салатан тураа кирдибис.

Анда стенедө мындый плакат туры.

Мерген ишке

Плакатка коштой бичиктер кадап салтыр.

Ол бичиктерде мергенчилердин бүдүретен ижин бичиген. Бис мергенчилер, мындый керектер бүдүрерине молжонып турубыс, деп.

1. Он эки уйдан саап турарыбыс.
2. Уйлардын сүдин кактай саарыбыс.
3. Уйлардын эмчегин оорытпас ару тударыбыс.

4. Уй саар көнөкти ару тударыбыс.
5. Иште бир де кун өткүрбезибис.
6. Мерген ишке жаңы нөкөрлөр тартарыбыс.

База мындый плакат туры:

Уйды ару көнөкко саа.

Ару сүттен көп сарју чыгар.

Мен бойымнын энемди көрүп алдым. Ол сүт эбирер машинанын жанында туры.

Энем кайа көрөлө мени танийла күлүмзреди.

Бу менин энем мергенчи эмтир, – деп мен санандым.

Өдүк көктөөр фабрика.

Мадышев Чечеке жаңы ботинке садып бердилер. Буушту, жып-жылтыркай ботинке.

Онын таманына «Скороход» деп, бичиген эмтир. Чечек энези ле мынайда эрмектешти:

- Бу ботинкени кайда көктөгөн?
- Оны «Скороход» деп фабрикте көктөгөн.
- Бу ботинкени удаган көктөгөн бе?
- Байла, онын үйттерин эдерге уур болгон?
- Бу ботинкени көп улус көктөгөн. Бир кижинин үлгүзүн салып, кезип жат. Үйттерин база башка кижинин үйттеп жат. Машина ла үйттеп жат. Колго эдерге күч. Кезик улус таманын көктөп жат. Кезиктери чончойын. Ончо машина ла көктөп жат.
- Ол фабрикте көп ботинке, сапог көктөйт бе?
- Бафра журтка једишсин деп, көктөп јат.
- Ишмекчилерге. Колхозчыларга, кызыл Черүге једишсин деп көктөп јат.
- Ончозына сапог көктөөрине канайып чыдажып јат?
- Сопогты жаңыс фабрик көктөп турган эмес, өскөдө фабриктер база бар.

*Машинала иштеерге колло
иштееринен түрген де жеңил де.*

Жаңы турада.

Тоботой өзөктин улустары колхозко киргелектен озо, көчүп жүрер болды. Ончозы колхозко биригип алган соондо, жаңыс жерге деревнелеп жадар дешти.

Колхозчылар туралар эдер болды. Бу тураларды эдерге областагы башкарулар болыжып, кредит акча берди. Колхозчылар жаан, жаңы туралар тудуп алды.

Бакчабай ла Ачегер ышту айлын таштап, турага көчүп, жадар болды. Бала-баркалу жылу, жарык турада жадар болды. Турада ышту айылдый эмес, тоозын-тобырак, ыш деп неме жок. Жерге отурбай, отургушка отруп, столдо курсак ичип турар болды.

Энгир кирип барганда, лампа одын кўйдүрүп алала, газеттер ле книгелер кычырар болды. Жаңы тураларда радио өткүрзин деп, колхоз правлениядан сураар болды. Бу ончо немелер, ышту аланчык айылда дезе жок болгон.

Жаңы жүрүм.

Жаан өзөктин ичинде,

Жаңы жүрүм башталды.

Жаңы колхоз төзөлдү.

Жаан жазал башталды.

Көчүп жүрер жадышты,

Каруунча омор таштады.

Колхозто ончозы журтады,

Кыбту туралар тутклады

Тобыракту айылдарын чачып,

Тураларга көчүп журтады.

Туму-жоболдон айрылып,

Тураларда ару журтады.

Кирлү кийимдерин јунгылады,
Кир тобырактан айрылды.
Кеен јарык тураларда,
Кадык бойлоры јуртады.

Эртечи.

Озогы тужунда, эне болгон үй улустарга, балдар азраарга сүрекей уур болды.

Эртечи үч јашту. Энезине барып бозу көрөр керек болгон.

Эртечи ле артыргызар кижизи јок учун, оны јаныскан артыргысты. Эртечиге шалтрак берди.

База бир болчок курут берди.

Бойы дезе јүре берди.

Эртечи шалтракла ойноорго күүнине тийди.

Эртечи курудын күлге уймады. Онын кийнинде оны јип салды. Көөлүрге келеле, кирлу суу ичип алды. Онын кийнинде аяк салгышка келди. Онон бир баштык талкан чыгарды. Онызын бастра айылдын ичине чачты. База бир баштык тус тапты. Онызын база чачып салды. Аяктарды алала отко чачты. Кууктагы сарјуды чыгарды. Ойноорго кандый јараш неме табылды. Килен де, јымжак та, сары да. Оны јерге тоолодып турды. Бир јерден бир јерге јелип турды. Оны минип алган да салып турды. Куук андый кыйынга чыдабай, јарыла берди.

Эртечи сарјуга бастра бойы уймалды.

Энези келеле калактап ийди. Эртечини балдардын яслязына берерге шүүнүп алды.

Колхозчы балдардын яслязы.

Эртен тура болды. Колхозчы үй улустар колдорында балалу ясляга мендеп басклайт.

Олорды ак кийимду эмегендер уткуп јадылар. Олор балдарды оору болбозын деп ајыктап көрөт.

Онын кийнинде, балдарга ару кийим кийдирледер. Балдарды кыптар сайын апарадылар.

Балдарга жүзүн-жүүр ойын берип, оларды ойнодып турулар.

Јаан балдарды бир кыпка кийдирдилер. Оогошторын база башка кыпка кийдирдилер.

Курсакты столовойдо ичедилер. Курсакты јаан балдар бойлоры ичелдер.

Обедтин кийнинде уйуктайдылар. Эңирде энелери балдарын эртенге јетре айлына ойто апарып турат.

Јсляда балдар ончозы ток курсакту, су-кадык жүрүп јат.

Карманчынын карманында.

Карманчы деген бистинг уул,

Көрүнген ле немени карманына сугат.

Канча жүзүн шагайларды

Карманына толтро салып алды.

Кереги јок агаш-таштан,

Карманына батканча сугуп алды.

Керектү-де болгон немени,

Кереги јок-то болгон немени,

Карманына ончозын сугуп турат.

Кижее керектү деген немеден,

Карманчынын чимиригин арчыыр плат,

Күлүк – Карманчыда јок эмтир.

Наак болор керек.

Балдардын садына ойындар ийдилер: кызыл маанылар, күректер, база јаан ат.

Оймокчы атты алала балдардан туура басты.

Балдар ойындарын таштагылады.

Оймокчы јаар жүгүрүшти.

– Оймокчы, сен атты полдын учуна чыгара божотсон!

Оймокчы атты кийнине сугала айтты:

– Менин адым.

– Жок сенин эмес, - бистин ончобыстын!

Оймокчы ыйлай берди.

– Сен, Талбак, оо тийбе. Ат онын болгой. Бис бойыбыс ат эдип оойнорыбыс.

– Айдарда, сен Чагандай, мында тур. Сен, Чечек, онын жанына тур.

– Сен Күдер ол отургуштын жанына барып тур. Арткан калган ончогор кол тудыныгар. Күдерди божотпогор. Күдер айу болып жат. Чагандай айу, бистер дезе, үүрлү мал.

Балдар кол тудышты.

– Амыр, Чебер турыгар. Айу келип жат. – Күдер огырып туруп, айландра жүгүрүжүп турган балдарга келип табарды. Чагандай Күдерди божотпой турды. Балдардын кыйгы-кышкызы сүреен болды.

Оймокчы чыдажып болбоды.

Айландра турган балдарга келди. Бербей турган адын экелип берди.

– Мени кожо ойноорго алыгар, балдар – деп, Оймокчы айтты.

– Же, капшагай тур, Оймокчы, онон башка айуга туттырдын. – Калак кыйгы ла Оймокчы айландра турган балдарга келди. Айу чыйрак болды. Же балдар оны нак күчи ле божотпой турды. Айу неме эдип болып албай салды.

Чалкан.

Таадак жаскыда, жерге чалкан отургусты. Күс келди. Отургускан чалканы, айдарга болбос, жаан бүтти. Таадак чалканды жерден кодоро тартып аларга сананды: бир тарткан болбоды, эки тарткан чыдабады.

Келип болышсын деп, таадак жаанакты кычырып алды. Жаанак, таадактын белинен тутту, таадак чалканнан тутты: бир тарткан болбоды, эки тарткан чыдабады.

Келип болушсын деп, таадак жееничегин кычырып алды. Жееничеги жаанактан тудунды, жаанак, таадактан тудунды, таадак чалканнан тудунды, бир тарткан болбоды, эки тарткан чыдабады.

Келип болушсын деп, јееничеги Көстүк деп кырса ийтти кычырып алды. Көстүк јееничектен, јееничеги јаанактан тудунды, јаанак, таадактан тудунды, таадак чалканнан тудунды: бир тарткан болбоды, эки тарткан чыдабады.

Келип болушсын деп, Көстүк кискени кычырып алды. Киске Көстүктөн тудунды. Көстүк јееничектен тудунды, јееничеги јаанактан тудунды, јаанак, таадактан тудунды, таадак чалканнан тудунды: бир тарткан болбоды, эки тарткан чыдабады.

Келип болушсын деп, киске чычканды кычырып алды. Чычкан кискенен тудунды, киске Көстүктөн тудунды, Көстүк јееничектен тудунды, јееничеги јаанактан тудунды, јаанак, таадактан тудунды, таадак чалканнан тудунды: бир тарткан болбоды, эки тартканда, чалканды кодору тартып алды.

Куу, чортон ла рак.

Өмөлөжип биригишкен нөкөрлөрдө,

Өмө-сүме јөби јок болзо,

Олордын баштап эткен керекте,

Оңдолып бүдери јок болор.

Куу, чортон ла рак,

Молјолошкон күнде јуулды.

Абрага салган кошты,

Апарып јетирерине јалданды.

Ат чылап, үчү абрага,

Антагырлу наајылар јединди.

Кызыл тыны кылайганча,

Кошту абраны тартклап турат.

Кош салган абразы,

Кара јерден кыймыктабайт.

Кошту абраны тартарга,

Күч чыдалы једер эди,

Куу куркуны чылаганча,

Кейге учып өрө тартты.
Кургакка тартып болбос учун,
Кара кайзырыкту чортоны,
Көлөөн сууга былашты.
Күрен өңдү рак дезе,
Кара тери чыкканча,
Карманып тескери тартар болды.
Ырада тартып болбой,
Ыдырыла терези ойылды.
Бу үчүдин бурулузын
Бистер таап болбос турус,
Тартарга жалданган абразы,
Турган јеринде эмдигенче,
Тенкейгенче туруп калды.

- 1) Рак – сууда да кургак јерде јүрер, кызыл кайзырыкту, јылу јерде өзөр ан.

Улаачынын ижи.

Улаачы деп бала, бойынын ада энезиле база јаан агыла колхозко кирди.
Колхозто озор јаны јарык, ару турада јадар болды. Улаачы школдо үүренер болды.

Улаачы школдон јанып келер болзо, туранын ичинде тумандый ыш туру,
полдо дезе түкүрүк ле жүзүн жүөр тозын јадыры.

Улаачы эжигин ачты. Јааназы адылып чыкты:

– Сен туранын јылузын не чыгарып турун?

Улаачы полдын тоозын-тобрагын јалмуурла јалмаарда Јааназы айдат:

– Сен туранын ичинде не тоозын көдрүп турун?

Улаачы пол јунар керек деп сүме айтты.

Јааназы дезе, - туранын ичинде чык табылап деп, айдып туры.

Улаачы јааназына ла ада-энезине айдып туры:

– Тура, аланчык айылдый эмес, турада танкы тартпас керек, туранын полын јунып турар керек, эжикти, ол эмезе көзнөкти, эмешке ачып турар керек, турадагы кей, тынарга ару болзын.

Јааназы Улаачынын сөзине сранай кирбес болды.

Бир күн Улаачынын ада-энези ле јааназы ишке баргандар.

Улаачы школдон јанып келеле, «акыр мен бистин школдо чилеп, тураны арутап көрөйин» деди.

Стенелерде ле потолоктордогы тоозынды јалмуурла арутап алды, көзнөктөрин үлүш бөслө арчып салды. Туранын полын јунып салды. Көзнөктин форточказын ачып салды. Печкенин јанына тоозын, тобрак салатан ла түкүрүп турар көнөк тургузып салды.

Јааназы јанып келди. Кирген бойынча туранын ичи башкаланып барганын ајыктап көрди.

– Бу не болып барды, бүгүн бисте байрам ошкош, кандый неме болды?

Энирде колхоз ижинен Улаачынын ада-энези јанып келди, олар Улаачыны сүрекей мактады.

Улаачы дезе каткырып турды.

– Је јаанак, мен јакшы эттим-бе, јаман эттим-бе?

– Јаман эткен деп айдарга болбос. Бу күнде бисте байрам ошкош - деп, јааназы айтты.

– Је, јаанак, мындый байрамды бис экү күнүн сайын эдип јүрелик, јөппе? - деп, Улаачы айтты.

Колхозтын кышкы ижи.

Кышкыда колхозто иш көп: мал азраар керек, јаскы кыра ишке белетенип турар керек, - машиналар, салдалар, абралар јазап белетеп алар керек. Јаскы кыра чачарына, үрен белетеп алар керек. Мал төрөп турар болзо, ого белетенип алар керек. Кышты эбре, одыар одын белетеп алар керек. Мал азраарына, јерден өлөн тартар керек.

Јас келзе, колхозтын ижинде тутак иш јок болзын. Ончозын ажындыра белетеп салар керек. Јаскы кыра ишке ле, јаш тужында мал көрөрине белен болор керек.

Түрген де јакшы да.

Отургуштын буды бийик. Олорды эмеш кыскарта кезип салайын.

Эмди дезе, бу бутты, - оны база эмеш кезип салайын

Эмди дезе, бу бутты.

Бат- таа! Мен эмеш ле јастырганымды.

Он катап кемји,

Бир катап кес.

База сүме.

Бир уул одындап барды. Агаштар ончозы жоон болды. Айдарда, ол агаштардын будагын кезип, түжүрүп турды.

Бир карагайдын будагы өрө бийик болды. Ол карагайга чыкты. Арказы карагай јаар болып будакка отурды. Будакты кезип түжүрүп ийди. Бир будак онон өрө бийик болды. Ол ого чыкты. Ол будактын үстүне карагай јаар баштанып отурды. Эмеш ле томырарда, жыјырай берди. Ол уул сүүнүп айтты:

– Мынан ары јаантайын мынайда томырарым. Је будак сынып түшти.

Уул да јерге – мач эдип, жыгылды.

Бай недең байып туратан.

(Озогыда ондый болды)

Јаман-уул деп кижиге јадарга сүрекей күч те, уур да болгон. Сок јангыс уйлу болгон. Өскө азраган малы јок болгон. Јаскыда јангыс уйы өлүп калды. Азраган јаш балдары курсак јок артты.

Аргазын тапаган Жаман-уул, Борош деген байга барды. Жайнап туруп байды сураар болды:

– Азрап турган јаш балдарымды, јокту бойымды өлтүрбегер, саап ичерге бир уй биригер, јааным! – деди.

– Ээ, слер кижиден ле аларга жүрүп јадыгар. Маа слерден не туза бар – деп, Борош бай айтты.

– Кыйышпагар, ада өрөкөн! Түрү жүрзем, нени ле эт дезегер, кыйышпай бүдүрүп турарым. Слердин айтканыгардан чыкпай жүрерим.

– Је кайдар база. Уланкада менин бозулу уйым бар, оны саап, сүдүн ичигер. Жайгыда меге бежен буул өлөн эдип берерин – деп, Борош бай айтты.

Јыл сайын Жаман-уул, Борош байга өлөн эдип, берип турар болды.

Беш јылдын бажында, Борош бай Жаман-уулды Мышлак јайзанга алдыртты. Он тын малымды табыштыр деди.

– Калак, јаандарым. Кандый он тын мал болды?

– Борош өбөгөннин бозулу уйын, беш јылга туттын, ол малдан – мал өсти, ол малды ээзине тургуза табыштыр – деп, јайзан кизиреп айтты.

– Калак, јаандарым, јыл сайын бежен буулдан өлөн тургузып берип турдым, бир айга аннын чеденин туттым, андап жүрүп 50 тийин бердим, коркып Жаман-уул айдынды.

– Айдынар јеринге айдынгайын, Бороштын акту азрап алган малын, эрмек јокко табыштыр. Эки күнге табыштырбас болзон, албанла айдап аларыс, бойынды чыбыкла кыйнарыс – деп, калјурып чыкан јайзан, кыйгырып айтты.

Аргазын тапаган Жаман-уул, малды экелип табыштырып берди, азраган балдары ла, айыл эжигине тербезендей берди.

Бойын билип аларын.

Колхозтын кыралары кайда? Алдынан јуртап јаткандардын кыралары кайда? Барып көрзөн, бойын билип аларын.

Барып јатсам, аттар салда тартып јат. Кыразын үзе сүрүп брааткан эмтир. Кыразы тил ошкош чичке, узун эмтир.

Онон ары бардым. Көрзөм салданын жанында, чинеези чыккан бир эмеген отуры.

– Өбөгөннүн кайда?

– Оору. Бойум да оору. Же, сакыырга болбос. Иштенерге чыктым.

Онон ары бардым. Кериш, табыш... Бу не?

– Сен менин кырама кийдире сүрүп жадын!

– Жок, сен менин кырамды сүрүп жадын!

Онон ары бардым.

Төнг жерден төмөн көрдүм. Сырангай өскө жерге көргөдүй болдум. Андагы улус кыраны сүрөргө жаңыла баштаган эмтир. Мындагы улус дезе, кыраны сүрүп, божодып брааткан. Анда огош, тилдүү кыралар. Мында учу куйы жок нургуй кыра эмтир. Андагы улус бойлорунун ла ижине туруп жат. мындагылары жаңыс жерде, жаңыс иш эдип жат.

Кайда, кемнин кыразы деп, мен бойум билип алдым.

Эки колхозчы.

Анчы өбөгөн колхозчы. Энчилей де өбөгөн колхозчы.

Анчы өбөгөн түжүнө иштенип жат. Ол сүрөөн кичеенип жат. Энчилей онойып иштенбей жат.

Ончо улус, иштенгенинен бери удай берди. Энчилей дезе, уйкудан жаңы ла туруп жат.

Кыраа келип, жарым час иштенеле, амырап отрып жадар. Аразында, ишке торт барбайтан.

Күс келди. Кем кизи, канчаны иштеп алганын бергиледи. Энчилейдин бичигинде трудо күни ас бичилиптир.

– Ненин учун – деп, Энчилей ачынып чыкты.

– Сен канча трудо күн бүдүрдин? Канча күн уйуктадың? – деп, Агыди сурады.

– Анда слердин керегигер жок.

Сенин бичигинде канайта бичип салган. Көрүп кычырган.

Энчилей кычырып көрди.

Кем көп иштеген болзо, ол артык алатан.

Нени иштеп алзан, оны колыңа аларың.

Жалкуунун жолы.

Тебинип жүрген бака – жер албас,

Тебинип жүрген кижиге – күн албас.

Иштенер кижиге, ичер курсагын күзеер,

Иштенбес кижиге, ышту айыл күзеер,

Иштенгеннин оозы үстү,

Иштенбегеннин ичи кургак.

Владимир Ильич Ленин

Туранын стенинде кижинин сүри турат.

– Аја, бу кижинин учурын мее куучындап, бер – деп, Коля айтты.

– Сен билеринбе, ол кем?

– Билерим, ол Ленин.

– Ээ, чын! Ол Владимир Ильич Ленин. Ол бистин сүүген, бистин төрөл башчыбыс.

– Же, угып тур. Мен жиит болгом. Ол тужунда бис, ишмекчилерге жадарга коомой болгон. Иш сүрекей уур болгон.

Бис эртен туранан ала, карануй түн киргинче иштеп турганыбыс. Онайып иштепте турган болзобис, курсакты тойо жибей, торолоп жүргенибис. Заводто, бистер көп улус иштеп туратаныбыс. Заводтын ээзи, Данилов деп кижиге болгон.

Ол иш иштебейтен. Белин чылатпайтан. Же жаткан жадыгына, айдарга да болбос, сүреен бай болгон.

Жөөжөни ол кайдан алып турган? Бисте иштеп туруп, ого таап, беретен болдыбыс. Иш учун ол биске сүрекей ас төлөйтөн болгон. Чын айдар болзо, бисти тоноп туратан болды. Бистин эткен ижибис ле байып туратан. Даниловта завод, акча, машина бар болгон. Бисте дезе, иштеер колыбыстан

өскө неме жок болгон. Шак онын учун, бис ого иш иштеерге барып туратаныбыс. Јаңыс Даниловтын заводында андый болгон эмес. Ончо фабрик-заводтордо андый ок болып турган.

Деревнедеги крестьян улуска јадарга база коомой болгон. Олордо јер ас болгон, помещикте дезе, јер көп болгон. Крестьяндар помещиктерге иштеп туратан болды. Помещиктер бай јаткан, крестьяндар дезе, јокту јаткан.

Помещиктер ле капиталистар бирге туратан. Сурекей јаан помещик каан, олорло кожо бирге болгон. Ол ончозын билип, башкарып турар ээзи болып турган.

Помещиктерге, капиталистарга јакшы болзын деп башкаруузын каан тургузуп туратан. Бу мындый башкаруудан, ишмекчи ле крестьяндарга јуртап јадарына сурекей уур да, күч те болды.

Ленин ишмекчилердин наајызы, нөкөри болгон. Ленин ол башкарууды кубултарга сананган. Иштерип турган улус, ончозы јакшы јатсын деп, санаган. Ленин ишмекчилердин кереги учун тартыжып туратан.

Ишмекчи учун туружатан улусты, Ленин јууп турар болып барды. Олор улам сайын көптөп турар болды. Ишмекчилердин партиязы – коомунистардын партия тынып өзүп турды. Тартышпаганча неме бүдүрүп болбос деп, партия көрүп турды. Ондыйын, баstra јердин ишмечилери де билер боло берди.

Ишмекчилер Ленинды сүйүп турды. Помещик ле капиталистер дезе, Ленинды арестовать эдип, түрмелеп, база Сибир јерине ссылкага-да ийип турдылар.

Оны, кары јажына јетре түрмелеерге санаган. Ленин гранды ажып, өскө јерге јүре берди. Ишмекчилер мынайта этсин деп, раак јерден, олорго бичик бичип ийип турар болды. Онын кийнинде бойы келеле, тартыжу керегин бойы баштап, башкарып турды.

Јуу болып турар тужында, 1917 јылда, ишмекчилер ле солдаттар каанды, помещиктерди, капиталистерди сүрүп салды. Эн баштап, јерди блаап алды. Онын кийнинде фабрик, заводторды алала, бойынын башкарузын

тургустылар. Каан, помещик капиталистер эмес, ишмекчилер бойлоры Советтеринде бойлорынын керектерин шүүжип, бүдүрүп турылар.

Бу керек, ологго јаны керек болгон. Ленин ле онын партиязы, ишмекчилерди ол уур јол ла баштап апарды. Јүрүм- јадышты јаны јол ло жазаарга, ишмекчилерге болыжып турды. Бу тужында Ленин сүрекей көп иштеп турар болды. Ленин көп сананар болды. Онон улам 1924 јылда, Лениннын чинее күчи, түжүп, оорып, өлүп калды.

Бис сүреен комыдап, ачуландыбыс, Коля! Је, Ленин өлгөн до болзо, онын айткан сөстөрүн бистер качанда ундутпазыбыс. Ленин ишти мынайта эдигер деп јакыган аайынча, бис ишти эдерге кичеенип јадыбыс. Ишти, жүрүм-јадышты јаны јол аайынча эдип јадыбыс.

Лениннын учурын сее школдо јетре куучындап берелдер. Мен сее јангыс катап куучындаар эмезим. Куучындаар неме, эмдиде көп болып јат.

1924 јылда январдын 21-де.

1924 јылда январдын 21 күнинде Владимир Ильич Ленин Москванын јанында Горки деп деревнеде өлгөн.

Лениннын сөөгин Москвада јууп турды.

Корон соок. Ороомдордо толтура улус.

Ончозы, улу башчызы ла эзендежип аларга барып јаткандар.

Качан Лениннын сөөгин јууп турарда, бистин ороон јуртыбыстын бастра фабриктери заводторы сыктажып, кыйгырыжа бергендер.

Беш минутке темир јолдордын, трамвайдын вогондоры барып турган јерине ле кенетийин токтоп барды, јойу улустын ары бери базары токтой берди. Не ле электричестванын оды өчө берди.

Беш минутка бистин бастра јерибис тым боло берди.

Беш минутка фабрик, заводтор үзүк јок сыктап кыйгырып турды.

Башчыбыс өлди! Башчыбыс өлди!

Башчыбысты! Башчыбысты јууп турубис деп,

Бафра ороон-јурттын ичинде,

Бар күчиле, үнгүр сыгыткалар,
Корон соокту кыштын кейинде,
Калыкка билдирип кыйгырып турды.

Иосиф Виссарионович Сталин.

Нөкөр Сталинды кем билбес? Сталинды ончо ишмекчилер ле ишмекчи үй улус билип јат. Сталинды ончо колхозчылар ла колхозчы үй улустар билип јат. Сталинды карган да, јаш та улус, ончозы билер. Сталинды орус та өскө дө национал албатылар, ончозы билип јат. Нөкөр Сталинды озор сүүп јат, бистин төрөл башчыбыс деп айдыжып жүрет.

Сталин – грузин укту ишмекчинин уулы, онын чыкан, өскөн јери Кавказта, Грузия деп јерде болды. Каан, помещиктер ле капиталистер канча жүзүн национал укту ишмекчилерди ле крестьяндарды канайда кыйнап шыраладып турганын, Сталин јаштан ала ончозын көрүп келди. Јиит тужынанг бери, Сталин кааннын башкарузыла, капиталистерле күрежип-тартыжып турар болып барды. Сталин, нөкөр Ленин ла онын нөкөрлөри ле, ишмекчилер ле кожо болып, кааннын башкарузыла күрежип турды. Ол јалтанбас коркыбас кижиле болды, кааннын башкарузы оны истеп некеп жүрди. Сталин канча катап түрмеге отуруп туратан болды. Оны сүрекей узак јерлерге ссылкаа да айдадып туратан болды. Ссылкадан ол качып барала, бойынын керегин база көнүктирип иштеп туратан болды.

Октябрдын революциязы бүдүп барзын деп революцияны эдерине, нөкөр Сталин көп иштеп, ажындыра оны белетеп аларына көп иштеди.

Октябрь айда, ишмекчилер помещиктерди ле капиталистерды сүрүп алала, бойларынын совет башкарузын организовать этти. Је, помещиктер ле капиталистер тургуза ла ишмекчилердин колына кирген эмес. Озор бойынын башкарузын ойто эбиртип тургузарына санангандар, Ленинды ле Сталинды, ишмекчилерди ле крестьяндарды озор кыйнап базарга санангандар. Је озордын санаганынча болбоды. Ишмекчилер ле крестьяндар, Ленин ле Сталинга баштадып, озор ла канча јылга күрежип турды, Совет башкару озорды јенип базып салды.

Сталин, Ленин ла база өскө нөкөрлөри ле кожо жүрүм жадышты жаңы жол аайынча жазап турды.

Ленин өлди, онын ижин, партия оной ары көндүктүрүп иштеп туру. Лениннын керегин, учуна жетирип бүдүрерине, Сталин бир де амыр жок иштеп турды. Партиянын ийде-күчиле, онын башчызы ла, башкаруучызы болгон нөк. Сталиннын ийде-күчиле, бастра колкүчиле жаткандардын ийде-күчи ле бу кийиндеги жылдарда сүрекей көп иш иштелип бүттү.

Жаңыдан канча көп заводтор, фабриктер иштелип бүдүп барды. Олордын ижи алдындагызынан жаранып, жакшы болып барды. Крестьяндар, кажылары озогы тужында жокту болгондор, кажылары сүрекей коомой жүрүм-жадышту журтап жаткандар, өскө кижилерге иш иштеп жүргендер, эмди олар колхозтордо журтап жадылар, олар ончозы нөкөр болып наак жүрүп, бойлорына иштеп турат, бастра жонго тузалу иш иштеп турат, бойы бойына болыжып, аргалу жүрүм-жадышту болып браадыры. Балдардын да жүрүм-жадыжы жакшы болып барды. Кажыла жерде яслялар, детплощаткалар бар, ончо балдар бичикке үүренип турат. Эмди бичик билбес кизи жок болып турар. Жаан улус база бичикке үүренип турат. Эмди көп радио, кино, театр, клуб, библиотекалар бар. Бистин ороон журтыбыстын ичинде, канча жүзүн укту национал албатылар бар орустар, украинецтер, татарлар, башкирлер, грузиндар, армяндар, еврейлер, ойроттор оной до өскөлөри, ончозы нөкөр болып наак журтап жадыры.

Өскө талалардын ишмекчилери, бистин ороон журтыбысты көрүп, бистин иштеп бүдүрип турган ижибиске ле алып турган жөнүлерибиске көрө сүүнүп турулар. Өскө талалардын помещиктери ле капиталистары, Совет башкаруды жок эдип салар санаалу жүрет, же олар ол санаазына жедип болбой туру. Бистин ороон журтыбысты өштүлөрдөн каруулдап турган бисте сүрекей көп бөкө, күчтү Кызыл черү бар. Бистин черү, сүрекей тын, мултык жепселдү. Бисте көп аэропландар бар. Жуулажарга бис умзанбай жадыбыс, же бойыбыстын ороон-журтыбысты корыырына бар күчибисти бастразын саларыбыс.

Бистин ороон журтыбыста жүрүм жадыжыбыс жаранып, жакшы болып барганына ончо көлкүчтулер сүүнип туралар, олар нөкөр Сталинга күндүлү жакшызын ийип турат. Же, бистер де, школ үүренчиктер, бойыбыстын күндүлү жакшыбысты нөкөр Сталинга ийип турубыс.

Коруда.

Беш адатан мултыкты,
Беш сабарга бек туткан,
Кол күчтүлөрдүн Союзун,
Корып турган черүчи.
Социалист жазалды үрөтпеске,
Совет башкаруды корурга,
Көскүр болып, көрүп туры,
Кызыл черүчи корууда туры.
Казыр ачап капиталистер,
Капсап бисти жуулагажын,
Как мандайга адарга,
Кызыл черү бисте бар.
Бистин Совет башкару,
Бафра журтка жарлап туры:
Башка журтын жеринен,
Бирде өлү албазыбыс,
Бойыбыстын жерибистен,
Бирде сөөм бербезибис.
Жуу керекси турганыс жок,
Жуулатырып өштүгө багарыбыс жок

Ороон журтыбысты корууларына, ончобыс бир кижичилеп туруп көдрүлүп чыгарына бис билерибис.
--

Јуу тужында ийттин тузазы.

(Кызыл чөрүчинин куучыны).

Јууда адыжып јуулажып туры. Адыжып турарга, патрондор ончозы тўгенип барды.

Өштүлерден келип турган мөндүрдий ок ортозында, патронды, биске кем экелип берер.

Бу кандый неме деп, кайкап көрдим. Көрүп турзам, ак јаланнын үстү ле кандый да болчок, болчок немелер мантап келедири.

- Ийттер! Ол бистин ийттер эмтир! Бистер өлүмнен аргадандыбыс?

Ийттер, бистин казып, алган окопторго јууктап кледири. Уй мылтыктын огы тўшкен јерлерде јаан оролор болып барды. Ийттер олоор олоорды ажыра калып, бис јаар келип турды.

Бир ийттин кулагын ок үзе согып бартыр. Бирүүзинин дезе, уй мылтыктын огынын сыныгы, будын сындырып салтыр. Үчинчи ийт дезе бүдүн эмтир, арыганынан тыныш алынбай турдылар.

Ийттердин белине арта салып, буулап салган патронду кичинек арчымактарын чечип алдыбыс.

Ийттердин шыркалу јерлерин бөс лө буулап салдыс. Ийттер ойто мантай берди.

Патронды кодорып алган кийинде, бистер сүүнип чыктыбыс. Эмди бистер, өштуни базарыбыс јарт деп, айдыштыс.

Јууга јүреримде, менде база мынды керек бар болды.

Мен будыма шыркалаттым

Карангуй тўн. Јалан јерде јангыскан јадырым.

Суузап турганым коркушту... Көрүп турзам: узакта от көрүнип туры. Јартла, бу бистин санитарлар деп, мен билип алдым. Је менин јатканымнан олоор сүрекей узак јерде эмтир. Мени таап албазы јарт деп, мен шүүп турум.

Кенетийин көрүп турзам: јалан јериле кандый да болчок неме тоолонуп кледири. Бери, мен јаар јууктап туры... Ийт эмтир... Бистин санитар ийт эмтир...

Ийт мен јаар мантап келеле, бойынын белин мен јаар жууктадып туры.
Онын белинде арчымак-сумка бар эмтир. Сумкадан темир бутылканын оозы
көрүнүп туры.

Бутылканы кодорып алала, суу ичип алдым. Суу ичип алган кийинде,
эмеш сергү болып бардым.

Сумкадан тану бөс кодорып алдым, бойымнын шыркамды билгенинче
танып алдым. Көдрүнүп алала от көрүнүп турган жери јаар араай энмектеп
бардым. Ийт дезе, шыркалу улус бедрерге база мантай берди.

Бис белен.

Өлөн баштай өрт күйзе,

Өчүрелик, үрелер!

Өскө каанан жуу келзе,

Жалтанбийлык, үрелер!

Барга өлөн өрт күйзе,

Өчүрелик, нөкөрлөр!

Башка каанан жуу келзе,

Жалтанбийлык, нөкөрлөр!

Кышкыда кучыйактар азраары.

Кучыйактардын курсагы ток болзо, олар кыштын соогына алдырбай
турат.

Кышкыда кучыйактар курсак жоктон өлүп турат. Өлүп, тонгып барган
кучыйакты көрүгөр. Онын куу сөөги ле терези артты. Ол аштап сүрекей
торолоп өлди. Кыштын ойинде кучыйактар курсак бедрер болып, бистин
айыл журтыбыска жууктап түжүп жат.

Шак бу тужында, бистер ологго болыжар керек.

– Бис кучыйактарга курсактанарга столовой эдип көрөлик – деп, балдар
айдышты.

Бир јалбак доско таап алдылар. Оны көзнөктин јанында кадап салгандар. Күнүн сайын, ол досконын үстүне курсактын неле артканын салып турар болды.

Кучыйактар ток жүрер болды. Олор соокко тонбос болды.

Колхозтогы уй.

Колхозто јаны, јылу потолокту кажаган эдип алдылар.

Јаман кейди чыгара тартсын деп, потолокты өткүрө труба эдип салган. Кижее түней, малга су-кадык болорго ару кей керек.

Кижее түней, малга жарык керек учун, стенезинде көзнөк эдип салган.

Колхозто, малды аайлу-башту азрап јат. Өлөнди бескелеп берип јат. База азрал свекле, јарма, кендрештин шагын берип јат.

Онын учун колхозтын уйлары көп сүт берип јат.

Чабдар бее ле онын кулуны.

Чабдар бееден кер кулун чыкты. Чабдар бее конюшняда туры, онын кулуны дезе, јанында јадры. Кулун уйктап туры. Чабдар бее дезе, бойынын балазын каруулдап туры. Кулун ойгонып келбезин деп, чабдар бее табыш чыгарбай, тым туру.

Чабдар бее колы-будыла јерге арай базып, алтап туры. Буды-колы кулунына тийип барбазын деп, чеберленип туры. Энезине базып келеле, тумчугыла энезинин кардына түртүп туры. Ол энезин эмерге јаткан эмтир, је јаш неме эмерге билбес эмтир.

Чабдар бее дезе, өлөнин јип, кулун јаар көрүп туры. Кер кулун эмчекти таап алала, эмип тура берди. Энези оны јытап эркелеп турды.

Ийт ле ат.

Алдынан јаткан крестянда,

Ат ла тайгыл бар болды.

Ат ла тайгыл чечеркежип туруп,

Атка, тайгыл айдып турды:

– Ат укту кайракан сен!
Сендий јаан абакайды,
Сүрүп те салза, кем јок эди.
Сен јокко, ээзи јадар эди.
Кыра сүрүп иштенерге,
Күч те неме јок эди.
Мынан башка сенин иште,
Мергендү болгонын угулды-ба?
Мындый болгон бүдүжүн ле
Меге тендежерин неен бар?
Түндү, түштү амыры јок,
Тузалу ишти бүдүредим,
Узун түшке мал күдедим,
Уйкулу түнде айыл күзедим, деди.
Тайгылдын сөзин угуп алып,
Табылынып туруп ат айтты:
– Чечеркеп айткан сөстөрүн,
Чында болзо болор ок.
Ондыйда болзо кара јерди,
Ончозын сүрүп кыралабазам,
Күлүк чечен сеге мында,
Каруулдар неме јок болор эди.

Ол до иш.

Бир ийт, бир ийтти маа айылдап кел деп, кычырды.
– Јок, чөлөө јок.
– Ненин учун чөлөө јок?
– Эртен ээм одынга барарга јат. Мен оныла кожо озолоп мантап барала,
анда эмеш үрер керек.

Үүредүлү ийт.

Үлү күн болды. Калбан школго тон јокко барарым деди. Энези тон берерде, Калбан оны албай, школго тон јокко барды.

Түште сурекей јаш келди. Калбаннын энези, Калбанга тон јетирерине арга тапай турды. Ак-төш деп тайгыл-ла Калбан экү наак болып јатканын, энезинин сагыжына кирди.

Энези Калбаннын тонын ла курын алып, тышкары чыгала, Ак-төшти кыйгырды. Ак-төш мантап келеле, Калбаннын тонын јыттады. Калбаннын энези, Тонин Ак-төштин белине арта салала, курла буулап салды.

– Тонды, Калбанга капшагай јетрип сал – деп, Ак-төшкө айтты.

Ак-төш капшагай мантап барды, школго јетти. Школдогы балдар, арчымакту ийт келип јатканын көзнөктөн көрөлө, чыга јүгүрди.

Калбан кожо чыкты. Калбан көрүп турза, онын најызы – Ак-төш келип јаткан эмтир. Мантап келген бойынча, Ак-төш балдардын ортозында Калбанды белен таап алды. Јалганчып туруп, Калбанга келди. Калбан тнын чечип, кийип алды.

– Тонды алдым деп, Калбан чаазынга бичип алала, Ак-төштин мойнына буулайла, энезине ийе берди.

Кандый учурал!

Бу ла јүрү.

Эмдиле тударым.

Мындый болзын дебедим.

Чычкан ла эрлен.

(модор)

Эрлү болгон чычканак,

Эрлен айлына кирип келди.

– Јакшы айылдаш, эрленек,
Жарлу эрмек угадын ба?
Калапту болгон кискечек,
Кара-кула колына кирди дежет.
Кабыра бастырап бистерге,
Карынча амыр болор туры!
– Кару менин жаркыным,
Калыгып тын сүгүнбе,
Эн жерге иженбе – деп,
Эптү карузын эрлен айтты.
– Алып кезер экү бойы,
Ал тырмактан алышказын,
Калап шулмус кiske бойы,
Кара-куланы базар болор.
Једим бөкө кiske кирези,
Јер үстүндө ан јок эди!

Чычкан да, кiske де ан.

Өргөчөк.

Ак јаланнын ортозында аттын куу баш сөөги јатты. Ак јаланыла кемирчек-чычканак мантап отурды. Куу сөөккө келип кыйгырды:

– Өргөм-өргөм, өргөчөк, өргөдө кем јуртап јат? Өргөчөктөн табыш чыкпады.

Кемирчек-чычканак өргөчөктө јаныскан јуртап јадар болды.

Секирип туруп баактак-бака келди.

– Өргөм-өргөм, өргөчөк, өргөдө кем јуртап јадры?

– Мен кемирип јүрер кемирчек-чычканак; сен кем болорын?

– Мен дезе, саста баактап јүрер, бакачак.

– Бери кел, кожо јадалык.

Олор экү јуртап јадар болды.

Кылчыр көстү койон мантап келди:

– Öргөм-өргөм, өргөчөк, өргөдө кем журтап жадры?

– Мен кемирчек-чычканак, база баактак-бакачак, сен кем болорын?

– Мен дезе куйругы жок койонок.

– Бери кел, кожо жадалык.

Олор үчү журтап жадар болды.

Тили чечен түлкүнек мантап келди.

– Öргөм-өргөм, өргөчөк, өргөдө кем журтап жадры?

– Мен кемирчек-чычканак, база баактак-бакачак, база куйругы жок койонок; сен кем болорын?

– Мен дезе меке-билдиртпеечи.

Олор төртү журтап жадар болды.

Ончозынын кийинде, аба-жыштын айу жайзангы келип, сүрекей тын алгырып айтты:

– Öргөм-өргөм, өргөчөк, өргөдө кем журтап жадры?

– Бистер, кемирчек-чычканак, баактак-бакачак, куйругы жок койонок, меке-билдиртпеечи; сен кем болорын?

– Мен дезе слерди ончогорды, жаба-базаачы.

Аттын бажынын куу сөгинин үстүне айу отуруп алды, өргөчөктө журтап жадаачыларды, арайла ончозын былча баспады. Арай-керей туруп, андар айунын алтынан чыгып алды.

Эки күлүк.

Базып отурган Баркатка,

Билбес жерде койон тушташты.

Бала бойымды жип салганды,

Бу кандый ан болды деп,

Баркат бала шүүп турды.

Баркатты көрүп алган койон,

Бу мултыгы жок то болзо,

Базып өлтүрер анчы болор деп,

Боро койон шүүп отурды.
Бу эки кулук болгоны,
Бойы бойынан коркып туруп,
Бар кучиле эки башка,
Бойы бойынан качкылады.

Кышка белетенип өскө тон кийди.

Кышка белетенип, койон жаңы ак тонго кийнди. Жайгыдагы боро түк, койоннон түлөп түжүп турат.

Кышкыда ак кардын үстүндө жүргөн койонды таап аларга, күч Койоннын ак түги, койонды өлтүрөрдөн аргадап жат. Койондо ичеен жок, ондо белетеп алган азыгы да жок. Же ондый неме, койонго жаан керекту эмес. Талдын чобразы ла агаштын мешкези кышты эбре жиирине тегинде жедер. Калын карда дезе, уйктаарга жылу.

Койоннын коркып жүргөн немези, кыштын соогы эмес, койон, анчылардан, бөөрүлөрдөн, түлкүлөрдөн ле үкүлөрдөн коркып жүрөт.

Койоннын аргаданып, тынын алып турганы – ак түгиле узаака калып турары болып жат. Койон калып барала жажынып барганын белен таап албас.

Маргаанын алдырды.

Төө лө чычкан маргаандашты. Олордын кемизи күннин чыкканын озо көрөр деп маргаандаштылар.

Мен бийик. Мен бөкө. Сен дезе, кичинек, күчин жок. Сен меннен, озо күн чыкканын канайып көрөтөн?

Күн чыкканын кем озо көргөнин, эртен билип аларыбыс.

Уйуктаарга жаттылар. Төө күн чыгыш жаар баштанып жатты. Чычкан дезе, төөнүн кулагынын төзине, күн ажар жаар баштанып жатты.

Тан адып келди. Эмди ле күннин чыкканын көрүп ийерим, деп төө сананып турды.

– Күн! Күн чыкты! – деп чычкан чыйыктады.

– Кайда чыкты? Сен не мекелеп турын!

Төө бут бажына турала күн чыгыш жаар көрди.

– Күн ажар жаар көрзөн. Туку, бийик ак сүмердин бажы жаар. Жалтырап турганын күннин жарыгы көрзөн.

– Күннин чыкканын бистин жерге эн ле озо күн ажарынан көрөр эмтир.

Мен дезе күн чыгары жаар көрүп тургам – деп төө айтты.

Андаганы.

Бөрү андаары башталды. Тан атту ангчылар кыр өрө чыктылар. Өскөлөри капчал жерге сакуга отурып алдылар.

Сойокко чыккан улус, бөөрүлөрдү агартып кире бердилер. Олор кыйгырып та турдылар мултык та адып турдылар.

Бөөрүлөр сан төмөн мантадылар. Олор сакуда отурган улуска табарды.

Таскулака үч бөөрү мантап жетти.

Ой! Калак! Мени айрып алыгар! деп, Таскулак калактады.

Адучы үч катап атты. Бөрүлөрдүн үчилезин жыга атты.

Таскулака бир балулу бөөрү тоглоно-тоглоно мантап келди.

Таскулак ошон корколо ойто жүгүрди. Же кончы будакка илинеле, жадыктын үстүнө жыгылды.

– Карындаштар! Мени бөөрү жип браат. Мени айрып алыгар! – деп, Таскулак кыйгырды.

Же бөөрү өлө берген жатты. Таскулак дезе калактаган, кыйгырган бойынча жатты.

Ол күн ангчылар 8 бөөрү атты.

Койонок ло үкү.

Кокпон, кокпон манычакту,

Копыл, копыл көзичектү.

Ак жажынай түгөөштү,

Арка борјон јимектү.

Кыйыр тейир будычакту,

Кызыл јараш көзичектү.
Тал терезин сойып јадат,
Тату курсак эдип турат.
Төргүн јерди төмөн мантап,
Токтоп ондо жүрбес болды.
Арка јерди керий мантап,
Амыр ондо јатпас болды.
Селбер түктү сары үкү,
Сеспес јерден сезип салды.
Койрык тумчугы корс эдет,
Көс тырмагы курч турат.
Кокпон, кокпон койонок,
Кобы кечире мантады.
Јелбер түктү үкүчек,
Јаба једип тудуп алды.
Кылчыр көстү койоноктын,
Карды ого јарыла берди.
Јараш терези јыјырт этти,
Јиндү карды быјырт этти.

Камду андаганы.

Куйум деп суудын тожы турды. Санабас деп уул суудын јанынан жүгүрип келди.

– Аја, аја! Суудын јарадында камдудын изи јадры, – деп, кыйгырды.

– Кайда, кажы јанында?

Туку! Ак кайанын јанында. Адазы ла айылдаштары ак-кайа јаар манташтылар.

Кажы кижии малта, темир курек, кабу экелди. Ајам јапкы экелди.

Исти көрглеп алдылар. Эки јара бөлиндилер.

Бир бөлүгү ис көрүнгөн жердин алты жанына барды. Тошты ойоло, сууга кабу салды. Экинчизи үсти жанына анайып ок иштенди. Онын кийинде тошты токылдадып турдылар.

Кенетийин Санабас кыйгырды.

– Камду туку жүрү!

Мылтык тарс этти. Камду андана берди. Сүреен жаан камду эмтир. Сыны сегис сөөм эмтир.

Айу.

Айу күскүдө тайганын теренине, койу агашту, ыжык жерге кирди. Жаан чибинин төзинен ичеен эдерине оро казып алды. Төжөк эдерге агаштын будактарын ичеенине тажып алды. Ичеенине кирип алала, ичеенинин оозун агаш-тажыла бектеди. Ичеенде ол, терен уйкузыла уйктаар болды.

Казып алган ичеенди ак кар үстүнөн бөктөп салды. Агаш ортозында жаан шуургандар өдүп турды. Бистин айу абакай дезе, терен уйкузыла уйктап туры.

Жас жедип келгенде, айу ичеенинен чыгып туры. Бу тужында айу арык болор. Узун кышка уйктап, сүрекей аштап калган. Курсак бедреп айу базып жүрөт.

Менин адымды адап бер.

Чыйрак шулмус болгоныла,

Чакту өштүлөрдөн аргаданадым.

Күн тегин өткүрбей жүредим.

Кузук, мешкени жууп жүредим.

Карагай агаштын бажында

Көндөй таап, тура эдедим.

Женестеп тураны жылулададым,

Жалбырактардан төжөк эдедим.

Жылу түктү тон кийедим.

Жаанда сооктон коркыбай жүредим.

Јас келгенде тўлеп турадым,
Јангы јенил тон кийедим.

Тийинг.

Тийинди, ол јараш анычакты кем билбес. Будакка отурала, кузукты тырс-тырс этре чертип отурат.

Ол эмезе куйругын корчойто өрө көдуреле сен јаар көрүп отурар.

Бир будактан, бир будакка калыырда, тийин јенил де, ээлгек те.

Тийин кышкыда јиир курсагын белендеп турат; ол оны агаштын көндөйине сугат. Оны тажыган кузугы да, мешкези де бар. Кузуктан, ол кажы бирде, төрт-беш килограммга јетире тажыйт.

Тийин јайгыда коо сары болып јат. Кышкыда дезе, койу түктү, көк- боро болып јат.

Тийин бир жылда төрткө јетире төрөп јат. Бир төрөгөн балдарынын тоозы сегистен ала онбешке јетре болып јат.

Тийиннинг коркышту өштүзи киш болып јат. Киш тийиннинг уйазына киреле, бастра тийиндерди кырып салар.

Је тийин ажандра уйазынын оозына туруп алгажын, киш тийинге коркушту эмес.

Таап айт:

Узун тыттын бажында, сыдыр темичи отуры.

Тийин көчкөни.

Бир катап, эртен тура, бистин јуртта кенетийин ийттер үрүп чыкты, балдар табыштанып турды. Тал табыш узакка токтобой турды.

Мен тышкары чыгала, мындый неме көрдим.

Кичинек-кичинек сары анычактар, Аба-Тура јаар барглап јадыры. Олорды балдар да, ийттер де тудып турды. Је олор негеде тутурбай, чогылыжып барып турдылар.

Олор кенетийин агашка, туранын үстүне чыгып турдылар. Бастра чедендерди де олор бүркеп салтыр.

Курдан айтты:

– Бу тийин деп анычактар. Олор, Аба-Туранын Алтын тууна көчкилеп жат. Жаскыда бистин жерде көп соок болгон. Кузук та, чибинин тоорчогы да бүтпеген.

–Ойрот жеринде, олорго жиирге курсак жок болды. Онын учун олор көчип жат.

Түлкүнин балдары.

Түлкүнин төрт балазы күннин чогына жылынып, агаштын аразында ойноп, согыжып турдылар.

Неме, тарс! – этти.

Түлкүчектер уйазы төмөн калыгылай бердилер.

Энези келер болзо, балдары жок эмтир. Энези балдарын кыйгырды.

Балдары уйазынан чыклап келди.

Энези балдарына, чала тынду, күртүк экелип берди.

Балдарын ол күртүкти тударга үүретти.

Балдары күртүктин үстүне барглады. Олор күртүкти туткылап, бойы бойынан блаажып турдылар. Ары бери калыжып, сүүнижип, күркилдежип турдылар.

Энези каруулда турды. Түлкүнин балдары жаанап келди.

Онын кийинде түлкү балдарын тарбаган, чычкан, койон тударга үүредип турар болды.

Арайла койондый эмес!

Күрен түктү мекечи түлкү,

Койонго туштажып айдып турды:

Койонго мен түп-түңей,

Койоннон эмеш жаан дебесе,

Куйругымды быыраш дебесе,

Койоннон керсү дебесе,

Койоннон курч тиштү дебесе,

Койоннон сүмелү дебесе,

Койонноң курч тырмакту дебезе,
Койонноң бөккө-күчтү дебезе,
Койондорды жип жүргенимди айтпаза,
Мен сранайла койонго түңей!

Сүмелу түлкү.

Эмеген өбөгөн кижиге жатты,
Экилези карган болды.
Карган өбөгөн эмегенине айтты:
– Сен үскө калаш быжырып сал,
Мен балыктап барайын.
Чараган деген балыктан,
Чанакка толтыра тудуп алды.
Чанакка отруп барып турганда,
Жол ичинде түлкү жатканын,
Жаңы жаан өбөгөн көрүп алды.
Чанактан түжүп түлкүгө келди.
Чалкайто жаткан түлкүзү,
Өлүп калган немедий жатты.
– Карый берген эмегениме,
Тонго жака табылды, -деди.
Түлкүзүн алып чанакка салды.
Тонгон бутты жылыдарга,
Чанактагы аттан озолоп басты.
Чанакта жаткан түлкүзү,
Чанактагы балыкты билип алды,
Чанактагы балыкты эки-жаныстан,
Чанактан түжүрө таштап турды.
Тогүжө ончозун таштап салала,
Түлкү чанактан мантай берди.
Карган өбөгөн айлына жетти,

Карган эмегенине айтты:

- Сенин тонынды чүмдеп эдерге,

Сага мен түлкү экелдим, - деди.

Эмегени сүгүнип сурады:

– Экелген түлкүн кайда? – деди.

– Тышкары турган чанакта,

Толтыра салган балык бар,

Тонго жака эдер түлку бар.

Тышкары чыкан эмегени,

Турган чанакты аяктап көрди,

Толтыра салган балык тапады,

Тонго жака эдер түлкү тапады.

Бу тужында карган өбөгөн,

Бажын тудуп калактады.

Бойы отруп шүүнип турды:

Өлгөн деп, «чанакка салган түлкүм,

Өлбөгөн тирү болгон эмтир».

Эмеген өбогон калактап отуруп,

Эдер аргазын тапады.

Кышты олоп канайда уткуды.

Жалбак канатту жарганат, агаштын көндөйинө кирип жажынды. Жарганат агаштын көндөйинө киреле, эки будыла тудунып, бажын төмөн эдип, салактап алган, узун кышка уйкап туру.

Сас жерге баактап жүргөн бакалар, жегеске, терен кирип алала, ондо кышты өткүрүп жадар болды.

Майчык бутту айу, узун жайга семирип алала, күскүдө ичеенге кирди. Жерден оро казып ичеен эдип алды. Бу ичеенге кирип алала узун кышка уйкады. Казып алган оронун үстүн жаан кар бүркүп салды. Кар жааганынан, ичеендеги айуга жылу болды.

Тийинг өскө тонго кийинди. Уйазы жылу болзын деп, онызын жазады. Уйага жылу болзын деп, уйага үзери кургак жалбырактарла, јенес тажыды.

Түлкү бойына ичеен белетеп алды. Ичеенинин ичинде, јымжак жалбырактардан, јымжак төжөк жазап алды.

Ончозынан коомой бөөрүгө болды. Корон соокту түнде, бөөрү ары-бери тенип, базып жүрү. Бойынын бөөру кожонун, кожондоп жүрү.

Ак кардагы ак бичик.

Сайму өбөгөн айылдын јанында андап туратан болды. Көбөк деп Саймунун јеени кожо барып андап турганын көрөдим деп суранып турды.

Школдо үүредү јок күнде, Сайму Көбөкти кожо алып андап барды.

Өзөкти өрө чыгып отуры, түнде кар жааган эмтир. Сайму агаш-ташты ајыктап базып отуры.

– Көрзөн, Көбөк! Бу мында, идиргеннен курсактанып турган койондордын көбизин...

Көбөк көрүп турза, койон деп неме көрүнбей туры.

– Койондор мынан курсактанып турганын сен кайдан билип турун, таадам?

– Ол јаткан исти көрбөй турун ба?

Онон өрө барды. Өзөктин бажында малдын куу сеги јаткан. Көстүк олордон озо мантап барала, ол секке јеткен бойынча, јана болып, куйругын минип алып, кынзыды.

Сайму оны көрөлө айдып туры:

– Је, не болды, Көстүк? Мында боро тонду, кызыл көстү айылчылар жүрү бе?

– Слер, таадам, оны кайдан билип туругар?

– Мен ак кардагы, ак бичиктен кычырып, оны билип турум.

– Кандый, ондый ак кардын үстүне, ак бичик болды, кайда ол?

– Бу јангы түшкен јаш карды көрүп турун ба? Кардын үстүле кандыйда неме барза, онын изи ак карда артып калар. Ол јаткан ийтинг изиндий истерди көрүп турун ба? Бу ис, ийтинг изинен эмеш јаан. Бу бөөрулердинг изи. Ол,

карчий-терчий јаткан истери, койон боо келип барганынын изи. Бу мында, крестер ошкош јатканы, ол кускуннын базып јүргөн изи.

– Мыны слерге билерге не керек?

– Оны ончо улус билер керек. Аннын изин билер болзон, сен казыр аннан јажынарын, керектү анды, изинен көрүп табарын. Је, айу деп анды алалык. Айунын изинен, сен айунын барган јерин, билип аларын. Айудан коркып турган болзон, ойто тескери качып барарын Айу өлтүрерге брааткан болзон, оны истеп туруп, ого једижеле, өлтүрүп саларын.

Ак кардагы, ак бичикти билер улус, кандыйда јаан тайгада коркыбай жүредилер. Сенин, школдо кычырып турган бичигин чилеп, тайгада, анчылар аннын барганын ла келгенин ак кардагы ак бичиктен кычырып жүрет.

Соок јерде.

Түндүк таланын узак јеринде Ивка деп кичинек эскимос уулчак јуртап јат. Ивке, бойынын кар туразында ойгонды. Туразынын ичинин талортозында казанда тюлен ддеген аннын үзи күйүп јат. Бу от јарыкта, јылуда болып јат. Ивкенин энези ол күйүп турган үстин одында курсак кайнадып быжырып туру.

Төжөнип, уйктап јаткан айу терезинен, Ивке тура јүгүрди.

Ивке, ак-кийик терезинен туйуктап көктөгөн кийимин кийип алды. Онызы штанын, тонын, бөрүгин улай јаныс эдип көктөгөн кийим болып јат.

Ивке, туразынын тере эжигин көдүрүп ийди. Бойы дезе, чичке, узун коридорла энмектеп барды.

Ийт тураа конып, оны ээчий барды.

Тышкары чыгып келди, тышкары соок эмтир, айландыра карачкы турган эмтир

Мында күн, кышкыда канча-канча ай, сранай көрүнбей јат. Је јайгыда дезе, күн канчала айга, сранай ашпай турат.

Мында агаш деп неме торт јок. Онын учун, Ивкенин адазы тураны кардан эдип јат. јайгыда дезе терелерден аланчык айыл эдип јат.

Тундрада.

Тундра деп, агажы јок јаан чөлдий, јалан јер, түндүк талада, соок јердин ыраагында, тош талайдын јаказында болып јат. кыш мында сүрекей узак. Кайдар ла көрөр болзон, бастра ак кар.

Каа-јаа ла мында кенете агаштар ла јыраа агаш учурайт. Анда улус бойы бойынан сурекей ураак јурттап јат.

Тундрада јаткан улус, ак-кийик азрап јат. Ак кийик алтынан бойы ла јенести кодорып јип турар.

Јаныс јерде бастра јенести ак-кийиктер јип саладылар.

Айдарда, ээлери ончо ак кийиктерин эчидип алала, өскө јерге көчүп барып турат.

Ак кийиктерле тундранын терен карынын үсти ле јорыктап жүрет.

Ак кийик јок болгон болзо, тундрада јурттаарга, сүрекей күч болор эди.

Тоштор аразында.

Күннинг түндүк талазынын урагында, үргүлји тошту соок талай жадып јат.

Улус, ол јердин аайын билип аларга сананды. Тошты оодып, јол жазап алар дешти. Көп улус, көп керептер суру јок жылыйды.

Кейле учып жүрер дирижабль деп, керепле учар дешти. Дирижабль жаан салкын шуурганга табарды. Дирижабль өлөрине јетти. «Өлүп брадыбыс, бисти аргадагар» - деп, олар радио ло јар сөс ийди.

Өлүп јаткан улусты аргадаарга бистин тош оодотон «Красин» деп пароход атанып чыкты.

Тош оодотон пароход соок түндүк таланын узагына барып јат. Кайдар ла көрзөн бастра тош ло тош.

Ары ичкеери ураган ла сайын, тош там ла калынжып турды. Оны оодорго, там ла күч болып турды.

Тош оодор пароходтон аэроплан түжүрди. Аэроплан, тош јаланнын үстүнде өлүп брааткан улусты, бедреп учты.

Барып жадала, тоштын үстүндө улус жатканын көрүп алды: ол улус тирүү эмтир. Олор кыймыктангылап жаткан. Олорго курсак таштап бергиледи. Тош оодотон пароходко, ол улусты капшагай аргаданар деп, радиоло сөс бердилер.

Айдарда «Красин» база ла тошты одып, бойына жол жазап турды.

Адакы учунда «Красин» ол улуска жеделе, олорды аргадап алды.

Ол улус тоштын үстүнө, бежен күнге жуук жаткан эмтир.

Төө.

Јаан ээн чөлдөрдө, суулу јерди белен таап албазын. Чөл јеринде агаш ла өлөң, јангыс суу бар јерде өзүп јат.

Мындый чөлдөрдө јаткан улус, бойынын неле ижине, төө деп малды тузаланып турат. Төө деп мал, чөл јерге жүрерге сүрекей чыданкай. Суу, өлөң јокко, ол канча күнге жүрер. Төө деп мал кош тартып турат. Оны кижиде минип, јорыктап турат.

Бистин јерде, төө деп малды, Кош-агаш аймагында јаткан улус азрап јат.

Ўргүлји јай турар талаларда.

Јылды айландро јай турар талалар бар. Бу изү јерлерде сүрекей јоон да агаштар өзүп јат. Мындый јаан агаштарда, јемит ажы да јаан. Бу агаштардын јалбырактары, јыл айландро кубулбай, көк туруп јат.

Агаш ортозында куштар, јыландар база јүзүн-јүүр мындый аңдар бар: леопард деп аңдар, јаан (слон) деп аңдар, кизи-кийик деп аңдар.

Изү талаларда бананы деп аш өзүп јат, кофе эдер неме өзүп јат, чай эдер агаш өзүп јат.

Де изу талалардајыл эбре јаш јаабс јерлер бар. Бу мындый јерлерде агаштар да, өлөң де өспой јат.

Бу јерди ээн чөл деп айдар. Ээн чөлде кумактан башка неме јок.

Јаан.

Јаан деп аң, изү талаларда өзүп јат. Бу јаан деп аң сүрекей бийик сынду. Онын эди-сөөгиде сүрекей јаан. Је, бу сүрекей јаан анды кижии колына тудуп, јобожыдып, үүредип алып турат. Колго турган јаан деп аң, кижиге сүрекей тузалу болып туру. Ол кандыйда уур немени тартып турат. Ого кош коштоп тартып турат. Бу јаан деп аңда, сүрекей узун хобот деп, тумчугы бар. Ол тумчугыла агаштарды тазылыла кодоро согып турат. Кандый уур агаштарды јаан тумчугыла алып, бир јерден – бир јерге апарып турат.

Суу кечкени.

Аңчылар балалу јаан деп аңды истеп сүрүп отурды. Јаан деп аң, бойынын балазын эчидип алала, аңчылардан качып отурды. Аңчылар јаан деп аңды, терен сууга кыстап келди. Јаан деп аң бойынын узун тумчугыла балазын курчай тудуп алала, сууга кирип, сууга жүзүп, кече берди. Јаан деп аңнын балазы соок суудан сүрекей коркып туратан болды. Ол сууга жүзүп кечерин билбес болды. Јаан деп аң бойынын балазын сууга тийдирбеске, суудын үстүле тудуп, кечип отурды.

Јаан деп аң, бойынын балазына кару болып, оны чеберлеп турганын аңчылар көрүп алды. Онон јаан аңды, олар өлтүрбес дешкендер.

Кара-кула ла бар.

Изү талаларында, агаш ортозында, кара-кула ла бар деп, аңдар бар. Кара-кула ла бар деп аңдар, эт-кан јиир, сүрекей казыр аңдар. Кара-кула сурекей бөкө аң. Кара-кула бойынын алаканыла алакандаганда, буканы да јыга согып салар. Бар деп аң база сүрекей бөкө де, казыр да аң.

Кара-кула бистин ийтке бүдүштеш, бар дезе бистин кiskeге бүдүштеш, олардон, олар канча ктап јаан болор. Бистин кiske чычканды көргөндө узактан калып келип, оны тудуп алат. Бу аңдар база онойдо ок калып јурет.

Азраган малды, бу экү казыр аңнан корулап алып турарына сурекей күч.

Кискенин карындажы.

Бакчыбайдын адазы кырда койон сүреле жанып келди. Кырда шүлүзиннинг изи бар деди. Айылдаш улустарын айбылап алып, шүлүзин өлтүрөргө барды.

Бакчыбай энезинен сурады: адам, ненин учун учун шүлүзинди өлтүрөргө жаныскан барбады?

– Шүлүзин деп ан, сүрекей казыр ан, оны андаарга жаныс кижее жеткерлү – деп, энези айтты.

Бу кандый казыр ан болор деп, Бакчыбай онын бүдүжин көрөргө жилбиркеп, сакып отурды.

Анчылар жанып келди. Олор жымжак ак-чокыр түктү, жаан ан адып экелди.

Бакчыбай онын тырмагын, сагалын, куйругун көрүп айтты:

– Бу бистин айылдагы, ак-чоокыр кискенин карындажы ошкош кандый ан болды?

Бистин малдын ан болгон төрөгөндөри.

Кенинги совхозына келерден озо, Петя адазыла кожо городто журтап жатты. Эмди Петянын адазы, кой азраар совхозто иштеп туру. Петя бойы дезе, алтай балдарыла кожо бирге, алтай школдо үүренип туру. Жыл өткөн кийинде, Петя алтай балдардан, алтай тилдин учы-бажына үренип алды.

Бир күн Петя балдарга куучындады:

Город жерлерде, бу жер үстүндө кандый ла ан кушты жууп, азрап турган зоопарк деп аттуу жерлер бар.

– Бистер, бир күн үүредүчиле, ол зоопаркка экскурсияга барып, жүзүн жүүр ан куш көргөнис.

Үүредүчи бисти баштап алып, чеденде турган зубр деп анды көргүзөтө биске айтты: «Бу ан бистин кандый малга бүдүтөтөш?»

Сарлык малга бүдүштөш деп балдар айтты.

База бардыс, чеденде турган зебр анды көргүзөтө айтты: «Бу не бүдүштөш?».

– Атка бүдүштеш, деп, балдар айтты. Онон база бардыс.

Чеденде турган кочкор деп анды көргүзүп сурады.

– Бистин койдын кучазына түнөй деп балдар айтты.

Онон бөөрүлөр турганына бардыс. Оны балдар көрөлө айтты: – Ол бистин сары тайгылга түнөй. Тайгыл десе, бистин наҗыбыс, бөөрү десе бистин өштүбис.

Онон ары барганыбыс, кара-кула ла бар деп анды көргөнис.

Оны балдар көрөлө айтты: «Бу андар бистин Карамыйак деп кiskeге түнөй».

Бар бойынын курч тырмакту колын чеденнен чыгара сунып тарты, кара-кула десе балдарды көрүп тижин ырсайтып алып ыркыранып турды.

Онон ары барып канча жүзүн-жүүр ан куш көрдибис. Бу андарда бистин малыбыстын төрөгөндөри бар деп, балдар жанып отуруп, айдыжып турды.

Кичинек Том.

Кыра чырайлу Том,
Күн жылузына сүүнбей,
Кунугып алган жүрди.
Кеен жараш өргөлөрдө,
Карынду байлар ырғап туру,
Кул болгон негралар,
Курсак жок торолоп туру.
Кул болып иштенген учун,
Карынду байлар негрларга,
Камчы чыбыгын берип туру.

Карындаштарынды ундуба.

Кара жүстү уулына,
Кару энези кожондоды:
«Капшагай өзүп көр уулым,
Карындаштарын сенин бар.

Адалар болбогонды,
Уулдар эдип бүдүретен».

Күрен жүстү уулына
Кару энези кожондоды:
«Капшагай өзүп көр уулым,
Карындаштарын сенде бар.
Олорло кожо бирге сен,
От калапту ышка туруп,
Өштүлөр ле тартыжарын,
Уйктазан менин уулым.
Уйктазан Ю-дзыным!

Ак жүстү кару уулына,
Амадап энези кожондоды:
Канча ороонун жеринде,
Кыйналып турган жадышту,
Карындаштарынды ундубай жүр.
Олор ло кожо бирге сен,
От калапту ышка туруп,
Өштүлөрдү женип базарын
Уйктазан менин уулым,
Уйктазан менин Кимым!

Ойрот област.

Жылу күн болды. Меес жери каранты болып барды. Школдон жанган балдар, айылдардын жанында кажатка чыкты.

– Таштарды жууп, Ойрот-Тура деп жер эдип ойноолук, балдар! – деп, Санаш айтты.

Балдар жөп! Жөп! дешти. – Таштарды жууп туруп канча көп туралар, оромдор эдер болды.

– Мен областың башкару турган јаан туразын эдедим- деп, Ыргал айтты.

Таш жууп Ойрот-Тура деп јерди эдип, ойногылап турганча, тайагын тайанганча, Тодомой өбөгөн базап келеле, балдардан сурады:

– Слер кандый санмаары башка ойын таап ойноп туругар?

– Бис Ойрот-Тура деп јерди эдип, ойноп турубыс – деп, Ыргал айтты.

– Слер ондый ойынга ойноп турарда, ол Ойрот-Тура деп неменин учурын билип туругарба јок па?

– Јок! Бис оны јакшы билип турганыс јок, слер билер болзогор биске куучындап биригер – деп, Анчы айтты.

– Слерге эмди не? Слер ойноп та јадыгар чын иштеп те јадыгар. Бистер јиит јүрерде ондый эмес болды.

Озо, тужында, ойрот област деп неме јок болгон. Мендий улусты, каан бийлери ле, алтайдын јайзандары ла байлары билип туратан болды.

Озо тужында бичикке, јангыс ла байлардын уулдары үүренип туратан болгон. Бистер дезе, ологго кул болып жүргенибис. Түнде уйку јок, туште амыр јок байларга курсаккала болып иштеп жүргенис. Курсактын таштанчыларын јип, өдүк тоннын эскизин кийип жүргенис.

Јайзандарды ла байларды тообой барган кижини, олог, чыбыкла талдыра чыбыктап туратан болды. Којойымдар келип мекелеп туруп, алу јөөжөзин тоноп-јип апаратан болгон.

Мендий јоктулар, батрактар өрө күн көрбөй, базынчыка жүргенис. Эмди мен слерди көрүп, озогызын эзеп сананганча маа, сүрекей ачу болып јат.

1917 јылда, орус ишмекчилер, каанның ла байлардын башкарузын сүрүп салды. Башкаруды ишмекчилер колына алды. Совет башкару бүтти.

Нөкөр Ленин ла нөкөр Сталинның баштаган коммунист партия, биске Совет башкарулу, Ойрот област төзөп берди. Кул болгон бойыбыс јайым Совет башкарулу јуртаар болдыбыс.

Башкаруды јоктулар ла ортојаткандар баштаар болды. Јайзандарды, байларды сүрүп, колхоз төзөдибис.

Слердин эмди мынайып јадар болгонын боо келип мындый ойынга ойноп турганын, нөкөр Лениннын ла Сталиннын биске јакшы эткени болып јат.

Эмди јангы, јайым јүрүм иштеп бүдүрерине бистин Ойрот обласка орус ишмекчилер сүрекей болыжып јат. Ойрот-Тура деген јерди де бистин колкүчтилер олордын болыжыла, коммунист партиянын баштаганыла иштеп бүдүрерибис.

Је јакшы ойногор, балдар, јакшы јангы јурт, јангы Ойрот-Туралар эдерине үүренигер, бичикке үүренерине кичеегер. Јуртыбысты јарандарына јакшы аргалу, јыдышту јүрүм эдерине, бичикчи улус керек.

Саадактар жылайды.

Беш јашту Кару деп уулчак, өкпөлөнип ыйлап, энезине мынайда куучындады:

– Эне! Мен байа эртен тура тышкаары чыгып јүрдим. Туранын жабынтызынын учунда илинип калган узун јараш јараш ак саадактар турган.

Мен ол саадактарды аларга санагам. Је ол садактарды аларга барзам, олорды кем де менен озо алып бартыр.

Энези, күлүмзреп катырала, карузын айдып берди.

Таап айдыгар, энези уулына нени айдып берген.

Јас.

Калап соогын јайылтарга

Кыштын күчи чыга берди.

Јаркын күнин јарыдала,

Јаш албаныла кышты сүрди.

Јаш ийдези тынып чыкты,

Јаман кышты чыгара сүрди.

Эдил күүктер эдер болды,

Экпин чанагын јайып сүрди.

Кыш эмдиде чиренет,
Калжуурып жайга кимренет.
Кеен жай кышка көрө,
Көнү шоотла каткырат...

Күн кожолып узап турды.

Күннинг сайын күн бир эмештен узап турды. Күн согы кожылып турды. Эниргери тонгып турар болды. Туранын жабынтыларынан суу тамчылап узун чичке тоштор болып тонгып турар болды. Күн соогы тейгежин, чичке тоштор кайлып жылып турар болды.

Күнле сайын күн узап турды.

Кыш башталып турарда түннинг энле узагы болып жат. Жаскаары жаар жайгы күн кыштан бир эки минуттан бойына блап алып узап турды. Күн кырдан эмеш эрте чыгып, кырга эмеш орой ажып бадып турар болды.

Март ай келди. Март айдын 21 күнүндө түш ле түн түнөйлөштү. Түштин узагы 12 час, түннинг узагы 12 час болды.

Жас келди.

Карачкы түн кыскарып турар болды,
Күннинг күнгө түш узаар болды.
Күннинг чогы кожылып турар болды,
Күнөт жерлери кайылар болды.

Жалан кары кайыла берди,
Жаланда толтыра, улус жүрди.
Жаскы ишти иштей берди,
Жаланды сүрүп үрендей берди.

Таңдакталып таң атканда,
Талтар куш эдер болды.
Күреленип күн тийгенде,
Күүк үни угылар болды.

Јас келип јат.

Јас келди. Кар кайылып турды. Кырлан јерлерде карантылар көрүнер болды.

Јолдор карара берди. Аттар, өскө дө малдар түлөп турды.

Улус јаскы ишке белетенип турды. Салда, тырмууштарын јазадылар. Иштеер аттарын өскө чеденге сугала, јакшы азрап турдылар.

Машиналарын јазаттылар. Аттардын јепселин көктөп јазадылар.

Капшагай, капшагай кыраларга аш салар керек, бирде күн өткүрбес керек, деп улус айдыжып жүрди.

Ўренди арутап, бис белетеп алдыбыс. Је ўрен чачар машиналарды јетре жазагалак. Капшагай оны јазаар керек, јаскы кыра саларында тутак јок болзын.

Јаскыда мал төрөп јат. Мал өзүмин корырга кичееп турар керек. Боос малды түн түжиле корып турар болды.

Јас келип јат, ончо улусты иштерине мендедип турды.

Балдар бачырткаа уйалар јазадылар. База ўрен өскүрерге кайырчактар эдип турдылар.

Ўўреннин јакшы өзөрин ченеп көрдилер.

Мазай апшыйак ла койондор.

Ак тайгалардан түшкен суулары,

Ак јаландарына јайыла берди.

Алтайдын агажын агызып турды.

Айдарда ол орто мен,

Ак кемеме отурып алдым,

Одын бедреп жүрүп ийдим.

Одынга јараарын тудуп турдым.

Окпынду суу кирип турды,

Ортолыктарды алып, көдүрүлүп турды.

Суу алып брааткан ортолыкта,

Селбендежип турган койондоры,

Суунын чыгарын сакуп туру.

Суудан куды чыкан көркүйлер,
Сооко тонып камзыжып турды.
Калбыр кайыкты эзип туруп,
Койондорыма једип келдим.
Колго туткан мал ошкош,
Кыймык јогынан јобош турды.
Кулагынан бирүзин ала койдым,
Кемеме салып, отыр дедим.
Кемеге ончогор калыгар дедим.
Кеменин түбине калып кирдилер,
Кылчыр көстү көөркүйектер,
Кемеге табылап отурып алды.
Карарып көрүнген ортолыкты,
Суу чыгып, алып ийди.
Суйман башту койондорго,
Солым јакарууды айдып турум:
«Менин айтканымды угугар,
Менин сөзимненг чыкпагар.
Мазай апшыйакка укур болыгар».
Јаан сууды өдүп чыктыс,
Јаан јаратка једип алдыс.
Кунукан жүрүмдү койондор,
Койу арал јаар элес этти,
Бар күчиле манташты,
Байлу јакаруумды ээчий айттым:
«Эм, ончогор барып јажынгар,
Кылчык көзигер көргүспегер.
Ак карлу кыжында тушташсаар:
Ак јарыка жүргүспезим,
Ак терегер сойып аларга,
Антара јыгып адарым».

Таап айт:

Јортсом, јортсом изим јок, Кессем, кессем каны јок.

Эрте чыгар чечектер.

Кар кайылды. Јер јангы ла топсып кургап келди.

Меес јерде эрте чыгар ак чечек, көк чечек, сары чечек анда мында чечектей берди.

Олорды ээчий кобы јик, өзөк јерлерде кандык база чечектей берди.

Удабас бастра јалан јажыл чоокыр кебистий болор, – деп Сүмечи айтты.

Эрте келер айылчылар.

Бистин јердин кезик куштары ла кучыйактары кыштаарына јылу јерге учуп барат. Јылу келер ой јууктап келзе, олор төрөл јерибиске келип турат.

Кар кайылды, јас келди. Кайдала көрзө баарчык, кара бачыртка јүрер болды. Олор јылу јерге кыштап, ойто јанып келди. Олор сүрекей мендеп туруп биске келди.

Јакшы айас күнде, олор бир түшке јүс километр кирези учып турды. Чине-күчи чыгып, канча јүс күч јолго артып, өлди. Чыдалдуузыла биске једип учып келди.

Эмди олор амырап јүрет. Кара јерге түжүп, узун суйман тумчыгыла тобракты чогып јүрет.

Кажылары дезе уйа јазадылар.

Таап айт.

Колы јок, малтазы јок, тура јазап јат.
--

Бистин каруулчыктар.

Аштын түжүмин кор јетиречилердин корылап аларга биске кем болыжып јат? Эки канатту, суйман тумчукту бистин најылар – карлагаштар, үренчилер, баарчыктар оноң до өскөзи, олор биске боложып јат.

Кырадагы неле ашка кор јетрип турган жүзүн баазын курт конгыстарды ла көбөлектерди олор јуда јип, олорды кородып турат. Шак бу бистин каруулчыктарга слер кайырчактардан, ол эмезе көңдөй агаштан уйа јазаар керек.

Эртен тура.

Таңдакталып таң атты,
Тамырланып күн чыкты.
Арка јерден күүк этти,
Айыл сайын ыш чыкты.
Эр улус ат улаарды,
Эмеген улус уй саады.
Кожон салып улус јорты,
Кой айдап уулдар барды.
Чалын кургап јоголды,
Чап амырап уйктады.
Јаранып чечек јайылды,
Јажарып өлөн элбереди.
Јалан јаар балдар барды,
Јакшы анда ойноды.

Бир катап мекелезен, экинчи катап бүтпестер.

Барлай деп уулчак кой кабырып јурди. Бөөрү! Бөөрү! Болыжыгар, деп бөөрү көргөн болып кыйгырды.

Эр улус жүгүрүп келеле көрзө, тегин эмтир.

Ол анайып эки, үч катап кылынды.

Бир катап бөөрү чын келип табарды.

Капшагай бери, бери келигер, бөөрү келди, - деп уулчак кыйгырды.

Ол база ла мекелеп јаткан деп бодойло онын кыйгызына улус келбеди.

Коркор неме јок јадагай болордо, бөөру бастра үүр койды үзе кырып салды.

База балык.

Балдар кармактарын јазап алала, сууга кармактарына барды.
Кармактарын көлөөн сууга

чачып, бир часка чыгара отурды – балык кармакты албай турды.

– Је, балдар кармактарды јууп алыгар, өскө јерге барып балыктайлык деп Шалтырак айтты.

Кармактарын тартып турза, кармакты кандыйда неме божотпой туры.
Јаан балык болор деп, балдар өмөлөжип тартар болды.

– Је, капшагай! Капшагай ончогор тартыгар деп кыйгырды. Чыгара тартып көрзө, кармакта эски өдүктин бажы илинип калтыр. База балык! – деп, балдар кыйгырыжып каткырышты.

Колхозко кирди.

Алдынан јаныскан.

Имериде Карајаак деп кижии болды. Карајаакты бир катап јуунга алдырдылар.

– Карајаак өбөгөн, слер колхозко киригер, – деп, јуунда айдышты.

Карајаак айтты:

– Кандый немени сананып алганыгар. Слердин колхозыгарды мен кайдайын. Мен бойымнын айлымда бойым ээленип јадым. Нени эдейин дезен, оны эдедим. Иштезем, иштеп те турарым. Амыразам, амырап та турарым.

Анайып туруп Карајаак колхозко кирбей салды.

Јас келди. Кар кайылды. Јер карара берди. Кыралардан чык эзин согып турды. Карајаак сары адын салдаа сукты. Кыра сүрерге барды.

Карајаак белине килебей албаданып кыра сүрүп турды. Тал түште, Чараган деп уулчагы жүгүрүп келди. Адазына калаш экелди. База бир шил чегеен экелди.

Сары ат дезе кол будын арайдан ла кыймыктадып турды. Кышкыда азралы коомой болгон. Атка слам ла өлөңди түңей кемјүлү эдип бергендер.

Карајаак курсактанып алала база ла иштенип јат. Сок јангыскан көп неме эдип албазын!

Колхозчыларда.

Ол ок күнде колхозчылар бойынын колхозындагы ижин иштеп турды. Колхозчылар кыраага кече энирде чыкты. Эртең тура тракторларла салдаларла кыраны сүрүп баштай берди.

Јаан ак јаланды канча бөлүккө бөлүп, онон-мынан он салдачылар сүрүп тура берди. Тал түш једип келди. Колхозчылар курсак ичерге барды. Колхозчылардын казанчызы канча јаан казандарга жүзүн-јүүр курсак кайнадып белетеп салды. Курсактанып алала, кыраны сүрүп турарын базала баштай берди. Эртең тура јаткан сары јалан эниргеери тудуш карара берди. Канча көп тырмушчылар оны тырмаарга чыкты. Олорды ээчий үрөн чачар төрт машина чыгып, кыраны үрендеп турды.

Јай өдүп барды. Карајаактын салган кыразында аш сүрекей коомой чыкты. Колхозтын салган кыраларда аш сүрекей јакшы болды. Колхозто иштин јакшызын ла јенил болгонын Карајаак көрүп алды.

Јаскаары јаар Карајаак колхозко кирди.

Јоннын јөөжөзи учун.

Колхозто чачарга үрөн белендеп алдылар. Үренди амбарга урала, Карадай өбөгөңди каруулдадып салдылар.

Бай кулактар колхозтын үренин уурдап алала, колхозтын керегин тутадарга санадылар.

Карадай өбөгөн амбардан кыйзын деп нени эдер керек? карадайдын туразына өрт салар деп шүүжүп алдылар. Жоннын жөөжөзүн таштайла, байла бойынын байла бойынын жөөжөзүн аргадаар болор деп шүүшти.

Шүүшкен аайынча кылынып салдылар. Карадай каруулда турды.

Түн. Айландра тым.

Деревнеде табыш угылды. Өрт чыкканын көрди. Улус жүгүрүжүп жат.

- Карадай! Сенин туран күйип жат. Капшагай жүгүрзөн

Же, Карадай жеринен кыймыктабай жат. Өштүлөрдө эмдел болды. Карадай өбөгөн бойынын жөөжөзүн аргадаарга барбады. Онын не ле жөөжөзи үзе өрткө күйип калды. Колхозтын үренин дезе Карадай аргадап алып калды.

Колхоз Карадай өбөгөнгө сый берди. Колхоз Карадай өбөгөнгө жангы тура тудуп берди, бастра биле балазына жангы кийим берди.

Колхозчылардын кожоны.

Комургай бажы не чолтык:

Койон кыйган болбос по?

Колхозтын ижи не уйан:

Кулактар кирген болбос по?

Балтырган бажы не сары:

Корон чалын түшкен бе?

Мал өзүми не тутак:

Байлар колы тийген бе?

Сөстөри ле керектери.

Бистин иштеп бүдүрип турган, жангы жүрүм-жадышты тутадып, үрөп саларына, бистин өштүлөри бар күчине албаданып турат. Кажы бирде байлар-кулактар билдирбезинен колхозко киргилеп турат. Колхоз ижине көп иш эдер болып, олар өнөтийин колхозтын членине кирип турат.

Кададак деп кулак колхозтын амбарларын башкаарга турды. **Жуунда ол мынайда айтты:**

– Колхозтын ажы сүреен бүтсин деп кичеер керек. кыраларды тирүү жакшы үрен ле үрендеер керек.

Бойы дезе нени эдип јат?

Мен, арулаган үренине от өлөннөң кожып салайын. Кыраларды от өлөңдү үрениле үрендеп жүрзин, аштын түжими коомой болзын.

Аймырак деп кулак колхозтын аттарын көрөр керекке турды. **Ол колхозто айдып турды:**

Колхозтын аттары семис болор керек. Көрүмјилү иш эдерге белен болор керек.

Бойы дезе нени эдип јат? Аттарды коомой азрап јат. Аттарды өйинде сугарбай, чала была сугарып јат. Суланы уурдап јат. Аттар арып коомойтып барды, ол дезе ого сүүнип туры.

Карман деп кулак трактор башкаар керекке турды. **Онын сөстөри:**

– Кыраны эжилү, өйине јетирбей озолоп сүрүп божодып саларыс. Бистин бригада мергенчи болып јат.

Бойы дезе нени эдип јат? Аразында трактордын эрезинин, ол эмезе гайказын ушта согып алып жүрет. Онын учун трактор үрелип калатан. Иштенип болбой барып турат. Иш үзүктелип барат. Эжилү өйне иш бүтпей барат.

Колхозто болгоны.

Аттар көрөр кижии сары танда аттарга сула берерге барды. Сүреен жакшы талдама аттар турган јерлер куру эмитир. Корондоткон ийттер өлүп калган жадыры.

Бисти божоттылар! Талдама аттарды уурдай бердилер – деп бажынан тудунып калактады.

Колхозчылар јуулыжып келди. Нени эдер?

Председатель Тойлош ло Тантыбарды боордон сезип турган. Олор колхозко кирген де болзо, туйукадан колхозтын керектерин айткылап

туратандар. Колохозтын кереги коомой болгондо, озор сүүнүшкилеп туратан.

Председатель эки кижилү Тойлошко келди. Тойлош үйде жок эмитир. Озор Тантабарга кирди. Тантабар да айылында жок болтыр. Бат таа кандый керек. Талдама аттар жок. Тойлош та жок. Тантабар да жок.

Тинтү боло берди. Жаан удабады. Тантабар ла Тойлошты таап алдылар. Озор ло кожо аттарды таап алдылар. Тантабар ла Тойлош озодо байлар болгон деп жартына чыкты.

Аттарды колхозко ийе бердилер. Тойлош ло Тантабарды жаргаа бердилер.

Уурчы кижинин бөрүги күйүп жат.

Бир деревнеде крестьяннын акказы жылыып барды. Крестьяндар жуулып алала, уурчыны кайдан табар деп шүүп турды. Кенетийин бир кизи тын кыйгырды:

– Карындаштар, уурчы кижинин бөрүги күйүп жат!

Бир уул дезе, тургузала бөрүгин колго алып көрди. Бу кизи уурчы деп, ончозы билип ийди. Ол өйдөн бери, уурчы кижинин бөрүги күйүп жат, деп айдыжып турар болды.

Күндүлей байрамда.

Күндүлей бойынын үренчик балдарыла Кызыл черүди уткуурга, жолго чыкты.

Аэроплан учклады. Комыс ойногонынын табыжы угулды. Атту да, жойу да чёрулер барглады. Жаан мултыктар, танкалар жылглады. Ончозы «ура» дежип кыйгырдылар. Күндүлей дезе ончозы ла кожо түней кыйгырып турды. Кызыл черү ого сүреен жарады.

Парад.

Күүлт коркуш табыжыла,
Кызыл черү пехот базат,

Өткүн онын табыжына,
Өштүлөр балтыры тырлаш турат.
Оны ээчий тан аттулар,
Огодо болзо кем једижер?

Оны ээчий уй-мылтыктар,
Ойын јепсел эмес болор.

Кызыл тандак, көк тенгери,
Кыркырап шу...шу... шуулайт.
Эптү јөптү ончо балдар,
Эбирилип ончозы оны көрөт.
Ак булутын алдыла,

Аэроплан атту куштарыла
Учаачылар учкылайт,
Учы бажы көрүнбейт.

Ол ончозы – ишмекчилер,
Ол ончозы – крестьяндар.
ССРСоюзты коруларга,
Ончолры бирге турар.

Баштапкы май.

Табыжы кирелү оромдоры,
Табыштанып чыгып күүлеп турды.
Тоозына чыкпас албатызы,
Табышту оромыла базап турды.

Бастыра ороон јуртыбыс,
Бү күнде ончозы јыргап туры.
Базынчыка јүрген албаты,
Бастразы байрамдап туры.

Кызыл байрам.

Баштапкы май-бастра кол күчи ле жаткандардын улу байрамы. Энези кичинек Чечекке кыл платя кийдирип берди. Адазы Чечекти оромдор ло апарды.

Кара агаштый калык оромдор ло жылып өдүп турды. Олор кызыл маанызын тудыганча өттилер. Бастра тураларда кызыл маанылар илип салган турды.

Чечек айдып туры: Колкүчтүлөрдүн байрамында оромдорго жүрөргө сүрекей сүүмчилү де, жакшы да.

Соок жерге баштапкы майды байрамдаганы.

Күн сайын өрө көдрүлүп узап турар болды. Түндөр дезе сранайла кыска болып барды.

Түн деп неме удабас торт жок болып барар. Тудушла түш болып барар.

Күүннин жаркынынан ак карга ла тошко кижик көрүп болгобос болды.

Баштапкы май једип келди, мында дезе сооктор турганча.

Соок јерде јаткан балдар, сооко үүренип алды. Олор сүүнүп, күлүмзиренип, јаан улустарыла кожо майдын демонстрациясына базып отуры.

Байрамда олор кызыл маанылар, плакаттар белетеп алып, школды чүмдөдип, кееркедип алды. Кожон јыргалыла олор јуртсовет болгон туразы јаар базып кледири.

Байрамнын демонстрациясы божоды. Радиоло келген табыштарын угып аларына, үүренчиктер јилбиркеп, школына жүгүрүп баргылайт. Ондо олор база Москвадагы балдарына бичик-письмо бичип салар.

Тундүк таладан узак јаткан нөкөрлөргө бичикти бичип, бойларынын байрамдаганын айдып берерге јат. Олордын јеринде јылу болып, өлөн чечектеп јайылып турганында олор байрамдап туры. Бу балдар дезе, кардын ла мөңкү турган тоштордын ортозында сүүнчилү баштапкы майды байрамдап туры.

Деревнеден городко.

Тоозынду јолды кыйгаштап,
Тоозы көп абралар барат.
Јаан городто ишмекчилерге,
Јакшы ажын колхоз ийет.
Таадазынын абразында,
Тантый јеени отурат.
– Тантый кайдар брадын?
Таарларда ашты апарып јадым.
– Арып-чылап жүрген болзон,
Абрага отургузуп апарарым.
Эт, сарју, аш курсакты,
Эжилү өйдө јетирбей-салза, –
Ишмекчилердин јири јок болор.
Иштеп трактор бербес омор.
Тарткан эт, сарју, аш курсакты,
Туагы јоктон јетрип турзабыс,
Трактор, чекпен, ол тужында
Түгенбестен биске келип турар.

Эн ле баштап городто.

Эркемей тогыс јашту. Ол городко качанда жүрбеген.
Адазы Эркемейге городко баралы деди.
Аттарына минип јортты.
Јолой эки чапкын суу кечти.
Эки ажу ачты. Канча канча јурт өтти. Энир кирип турды.
– Эркемей көр, туку город туры. Јарым частын бажында омор түргеде
јортып, городко кирди.
Эркемейдин көзи айланып суркурай берди.
Тайгадый эки, үч кат туралар турат. Туралардын көзнөктөри јаан-јаан
эмтир. Туралардын эжигинде Ойрот-Тура деп бичиктү эмтир.

Ором ла улус ары бери мендеп басклап турды.

Кенетийин Эркемей де,

онын ады да сүреен чочыдылар. Аја! Аја! Көрзөн!

Ол кандый да бир сүреен ан мантап келип јат. Ол огырып, онтоп мызылдап јат.

– Бу автобус – деп адазы айтты. Бир минут өткөндө Эркемей база ла кыйгырды: Аја! Аја! Көрзөн, көрзөн! Ол ай! – деп, колы ла күйүп турган электричество оттын фонарларын көргүсти.

– Мен городто болдым – деп, Эркемей айлында балдарга куучындады.

Анда јаан туралар бар. Оромдорында электричество от күйүп турат. Ары бери көп улус базыжат. Машиналар жүгүрижет.

Город деревнеде.

Деревненин болчок туразына город кирген болбозын деп көрөли.

Бу шилдү лампа. Онын ичинде керосин. Ол городтон келген. Айактар кайдан келген? Агаштан, сары балкаштан эткен болгожын, ончозы деревнеде эткен.

Је, столго отурып чай ичип көрөлик. Слер ол тужында стол үстүндө турган неменин ле јиген ичкен курсактан кажызы городтон келди, кажызы деревнеде эдилди, ончозын бойыгар куучындап айдып берер.

Тышкаары јапаштын алтына кирип көрөли. Бу мында: малта, чалгы, салда јадры. База машиналар, аш согор машина, аш чачар машина, онондо өскө -

зи туру. Олор ончозы городтон келген. Олорды городтын ишмекчилери эткен.

Јуртсоветти, бичик кычырар тураны көрөли. Андагы немелердин көп сабаазы городтон келген.

Ўүредүчи де, доктор до, агроном до городтон келгендер. Олор ончозы городто үүренгендер.

Городтордо кнйге, журнал, газет чыгарып јат. Олордон бистин јерибисте не болып турганын, база өскө орондордо калык кандый јадып јатканын билип алар.

Јүрүм јадышты ла, мал-ашты канайта јарандырып, јакшы эдерин, кнйгенен, газеттен билип аларын.

Город ла деревне бойы бойына болужып јат. Город деревне јокко јуртап болбос. Деревне город јокко, јуртап болбос.

Почтоло журнал.

Эрелдей деп уулчак деревнеде јуртады. Ол школдон јаны ла јанып келди. Кенетийин эжик ачылды. Почталион кирди.

– Эрелдей Мундусов деп кйжи мында јадры ба? Энези калактап чыгып айтты.

– Кайда да база ла көзнөк ооткон болор!

– Кандый көзнөк? Ого мен бу сумалды экелдим, -деп почталион алан кайкап айтты.

– Эрелдейге бе? Ого эмес, өскө кйжее болбой.

– Јок, бу журналда бичип салган «Эрелдей Мундусов» деп кйжее. Ойрот оромы 7 чи №.

– Је, ондый болзо, биске турбай.

– Је, капшагай алыгар, маа.

Почталион јүре берди. Эрелдей журналды алала, јуруктарын көрүп, кычыра берди.

Олор мени Москвада канайып билип јадылар?

Бичик бичиген улус бу бичикти өнөтийин мее бичип, типографияда кепке базала, маа чыгардыба?

Курсактанып отурала Эрелдей адазынан сурады:

– Аја, мени Москвада билгилеп јат-па? Је, карын. Ончозы ла сени ле сананглап јат, деп адазы каткырып айтты.

Москвада менин јаткан јеримнин адресин канайып билдилер?

Билбей турым. Кем сее јакшы эткен. Сенин адресинда кем де берген болор. Онон башка почта сее экелбес эди.

Не ле бичикти, газетти, журналды темир јол ло экелип јадылар.

– Темир јол мени канайып билип јат?

– Темир јол сени билбей јат.

– Журналга контородо сенин адресинди бичиглеп јат. Онын кийнинде оны почтого табыштырып јат Почтода, ол немелерди адресинен көрүп, јер сайын темир јолло аткарып јат. Сее бичиген адрес аайынча, журналды сее экелип бердилер. Је адрессты чын бичиир керек.

Эртенги күнде Эрелдей Кызыл черүде турган таайынан писмо-бичик алды. Мен сага журнал алдрып бердим деп таайы Эрелдейге бичип турды.

Једер-бе?

Макар почтонын кайырчагына бичик салды. Адресин мынайда бичиди: «Суу ол јанындагы деревнеге, эскии тура, Јутканак өбөгөнгө».

Балдар.

Ненин учун бујыл школго,

Балдар ончозы барып јат.

Јаны жүрүмдү јадарга,

Јилбиркежип ончозы сананат?

Јымжай тракторчы болорына,

Јыргал агроном болорына,

Јалкуурбастан бичикке үүренет.

Јаны ишчилер болорына кичеенет.

Ойынчы деп уулчак – пионер,

Онын сагыжында – инженер.

Тракторла колхоз кыразын сүрерге,

Тракторчы колхозко керек.

Колхоз кыразын јарандарарга,

Колхозторго агрономдор керек.
Жаны фабрик-завод тударга,
Жаан үүредүлү инженер керек.
Бастра балдар мынын керегенде,
Бу жыл ончозы школго барып,
Бар үүредузин билип аларына,
Балдар ончозы кичеенет.

Баланын очкозы.

– «Адам! Мен, сен ошкош, бичик кычырарга турум, сен маа очко садып бер» - деп, уулы адазына айтты.

– Кем жок, садып алып берерим, деп дазы айтты. Адазы уулына кычырар книга-бичик садып берди.

Бис – мында, слер – анда.

Жаан городтын жаказында,
Жаан завод бүдүп туру.
Ончо ишмекчилер туруп,
Ончозы ударный иштеп туру.

И ш м е к ч и л е р:

Жаан Союзты жакшы ишке,
Жаап, шиндеп белетеп аларга,
Канча көп трактор керек,
Канча көп салдалар керек.

П а р а в о з:

Эрлү бөкө паравоз,
Экпин күчин салынат.
Эжилү ойине једерге,
Эрлү паравоз мендеп турат

Жаскы ишту јаландарга,
Жазалду тракторлор эккелди.

Кара тобракты ангандрарга,
Кара-болот салдалар экелди.

К о л х о з ч ы л а р:

Трактор салда экелген,
Темир јолдын вогондорын.
Төрөл городко куру ийбезиби
Толтро аш салып, эт сарју ийерис.

Бис колхозчылар, слер ишмекчилер,
Бис мында, слер – анда.
Бистин ижибис бир јаныс,
Бистин кўчис јаныс планда.

Ответственный редактор – **И. Аргоков**
Техредактор – **В. Кобяков**

Сдано в производство 1/VI-1935г. Подписано к печати 9/VI-1935г.
Формат 62*94 1/16. Тираж 3000. Бум. л.3,375 Печ.л. 6,75.
Зн. в бум. л. 50688. Индекс У-н 10.
Изд. № 1321. Заказ № 2202. Новосибирск. Типография № 1.
ЗСКИК.Уполкрайлита № А 44 от 31/V-1935г.

Цена – 75 коп.
Переплет - 30 коп.